TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Anna Tomusk

DEMONSTRATIIVPRONOOMENI *TOO* TAJUMINE TEKSTIDES PÕHJA- JA LÕUNAEESTI KEELEALAL PAIKNEVATEL EESTI KEELE KÕNELEJATEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja PhD Maria Reile

TARTU 2025

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Anna Tomusk

Lühikokkuvõte

Selles bakalaureusetöös on uuritud demonstratiivpronoomeni *too* tajumist lõunaeesti ja põhjaeesti keelealadel, lähtudes nende kahe piirkonna erinevusest demonstratiivpronoomenite süsteemides. Töö eesmärk oli empiiriliselt kontrollida kolme hüpoteesi: piirkondliku, stilistilise ja funktsionaalse varieerumise kohta. Selleks viidi läbi hinnangukatse, milles mõlema keeleala esindajad hindasid neljapallilisel Likert'i skaalal demonstratiivi *too* tavapärasust erinevates kontekstides. Katse stiimuliteks olid asesõnaga *too* laused akadeemilistes ja ilukirjanduslikes tekstides ning mis sisaldasid ajalisi ning mitteajalisi referente. Statistiline analüüs kinnitas piirkondliku varieerumise hüpoteesi – lõunaeestlased pidasid demonstratiivpronoomenit *too* kõigis kontekstides tavapärasemaks kui põhjaeestlased. Stilistilise varieerumise hüpotees ei leidnud kinnitust, kuna erinevused hinnangutes tekstiliikide kohta ei olnud statistiliselt olulised. Funktsionaalse varieerumise hüpotees leidis kinnituse statistiliselt olulise erinevuse näol, mis näitas, et ajaliste referentide puhul on demonstratiivpronoomeni *too* kasutus rohkem tavapärane kui mitteajaliste referentide puhul mõlemas vastajagrupis. Hinnangukatse tulemused näitasid selgelt, et lõunaeestlased tajuvad asesõna *too* loomulikumana kui põhjaeestlased, kuid ka viimaste jaoks ei ole demonstratiivpronoomen *too* täiesti võõras.

Võtmesõnad: tekstisisene viitamine, hinnangukatse, eesti keel, demonstratiivpronoomen *too*

Sisukord

Sissejuhatus 5

1. Teoreetiline taust 8

1.1. Demonstratiivpronoomenid 8

1.2. Demonstratiivpronoomenid eesti keeles 9

2. Uurimismaterjal ja meetod 13

2.1. Hinnangukatse muutujate määramine ja põhjendus 13

2.2. Stiimulimaterjali moodustamine 14

2.3. Uurimismaterjali kogumine 17

2.3.1. Katse ülesehitus 17

2.3.2. Katse protseduur 18

2.3.3. Kogutud andmete esmane töötlemine 19

3. Hinnangukatse analüüs ja tulemused 20

3.1. Piirkondliku varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused 21

3.2. Stilistilise varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused 23

3.2.1 Akadeemiste tekstide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes 24

3.2.2. Ilukirjanduslike tekstide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes 25

3.3. Funktsionaalse varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused 26

3.3.1 Ajaliste referentide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes 27

3.3.2 Mitteajaliste referentide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes 28

4. Arutelu 29

Kokkuvõte 31

Kirjandus 33

Abstract. Perception of the demonstrative pronoun *too* 'that' in texts among Estonian speakers from North and South Estonian language areas 36

Lisa 1. Hinnangukatse: tekstisidusus ja sidususvahendid 38

Sissejuhatus

Demonstratiivpronoomenid moodustavad eesti keeles olulise grammatilise kategooria, mis võimaldab viidata objektidele, nähtustele, omadustele jne. Eesti keele demonstratiivpronoomenite süsteemid on üsna põhjalikult kirjeldatud (R. Pajusalu 2017: 571–572; M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020), kuid ei ole piisavalt uuritud nende piirkondlikke erinevusi ja murdelist varieeruvust. Minu bakalaureusetöö teema valik on ajendatud eesti keeles esinevast keelegeograafilisest erinevusest demonstratiivpronoomenite süsteemis. Põhjaeesti keelealal domineerib üheliikmeline süsteem (*see*) ning lõunaeesti keelealal on kasutusel kaheliikmeline süsteem (*see* ja *too*) (Viikberg 2020: 169–170; Reile jt 2022: 221–222). Bakalaureusetöö keskendub sellele, kuidas põhja- ja lõunaeesti keelealade kõnelejad tajuvad demonstratiivpronoomeni *too* sobivust kirjalikes tekstides. Varasemate uuringute käigus on kaardistatud demonstratiivpronoomenite levikut ja kasutust eri keelealadel, demonstratiivpronoomenite kasutust ruumilises olukorras, kuid pole igakülgselt uuritud, kuidas see keeleline erinevus mõjutab kõnelejate tegelikku teksti tajumist.

Töö eesmärk on välja selgitada, kas põhja- ja lõunaeesti keelealadel elavad eesti keele kõnelejad tajuvad demonstratiivpronoomenit *too* kirjalikes tekstides erinevalt ja mis kontekstides, ning kas ja kuidas nende keeletaust mõjutab seda.

Eesmärgi saavutamiseks otsin vastuseid järgnevatele küsimustele:

1. Kas põhjaeesti keelealal elavad kõnelejad tajuvad *too* kasutust kirjalikes tekstides teisiti kui lõunaeesti keelealal elavad kõnelejad?
2. Mis kontekstiga tekstides on *too* vähem aktsepteeritav?
3. Kuidas hindavad eri keelealade kõnelejad *too* kasutuse sobivust erinevat tüüpi referentidega?

Uurimus lähtub kolmest uurimisküsimustest johtuvast hüpoteesist, mis käsitlevad *too* kasutuse varieerumist erinevates kontekstides.

- Esimene hüpotees: piirkondlik varieerumine. Esimese hüpoteesi kohaselt on asesõna *too* kasutus ebatavaline pigem põhjaeestlaste jaoks. Selline eeldus tuleneb levinud arusaamast, et erinevate eesti keelealade esindajad ei pruugi jagada samu eelistusi näitavate asesõnade kasutamisel. Põhja-Eesti piirkondades, eriti Tallinna ja Harjumaa kandis, võidakse eelistada *too* asemel teisi viitamisvahendeid (R. Pajusalu 2009: 123; K. Pajusalu jt 2018: 103), näiteks *see* koos täpsustavate määrsõnadega (*see seal*) või muid kontekstuaalseid viiteid.

- Teine hüpotees: stilistiline varieerumine. Teine hüpotees on, et demonstratiivpronoomeni *too* kasutus tundub ebatavaline pigem akadeemilistes tekstides. See eeldus lähtub tõdemusest, et akadeemiline keel on reeglina neutraalne ning püüab vältida markeeritud keelendeid (Hennoste 2003; Kasik 2007). Asesõna *too* võib akadeemilises kontekstis tunduda liiga kõnekeelne või arhailine ning seostuda pigem murdega, mistõttu ei pruugi see sobida formaalsemasse teksti.
- Kolmas hüpotees: funktsionaalne varieerumine. Varasemad uuringud on näidanud, et *too*'d kasutatakse mineviku sündmustele viidates (R. Pajusalu 2006; Tammekänd 2015), mistõttu kolmas hüpotees on, et *too* on aja, eriti mineviku sündmuste, määratlejana rohkem tavapärane kui objekti või mitteajalise abstrakse nähtuse määratlejana. See tähendab, et konstruktsioonides nagu *tollel ajal, tollel hetkel* jne on *too* kasutus loomulikum ja sagedasem kui konkreetsetele objektidele või abstraktsetele nähtustele viitamisel (*too mõte, tollest raamatust*).

Need kolm hüpoteesi on omavahel seotud ning võivad vastastikku mõjutada *too* kasutust. Muu hulgas võib piirkondlik eelistus avaldada mõju ka funktsionaalsele kasutusele – näiteks põhjaeestlaste vähene *too* kasutus just eelkõige teatud funktsioonide puhul. Samuti võib akadeemilise keele rangem lähenemine olla tugevam just objektile või mitteajalisele abstraktsele nähtusele viitava *too* puhul, samas kui ajalistes väljendites võib see olla vastuvõetavam.

Oma töös kavatsen neid hüpoteese empiiriliselt kontrollida, kasutades selleks keelelist hinnangukatset ning selle käigus leida vastused püstitatud uurimisküsimustele. Katsematerjali ettevalmistamiseks kasutasin 2023. a eesti keele ühendkorpust (Koppel & Kallas 2022), millest valisin välja demonstratiivpronoomenit *too* sisaldavad stiimullaused, et esitada katses osalejatele loomulikku mitte tehislikult loodud teksti. Selline kombineeritud toimimiskava võimaldas ühendada keeleandmete objektiivse analüüsi subjektiivsete keeleliste hinnangutega (Gries 2023).

Töö esimeses peatükis keskendun uurimusega seotud teoreetilisele taustale. Selles peatükis tutvustan demonstratiivpronoomeneid kui nähtust ja annan ülevaate eesti keele demonstratiivpronoomenitest, eelkõige demonstratiivpronoomenist *too*. Teises peatükis tutvustan uurimuse metoodikat, kirjeldan andmete kogumise põhimõtteid, valimi moodustamist, katse ülesehitust ning analüüsimeetodeid. Lisaks toon välja mõningad piirangud, millega tuli kokku puutuda katse stiimulite koostamisel. Kolmandas peatükis esitan läbiviidud hinnangukatse tulemused, toon välja peamised mustrid ja tendentsid demonstratiivpronoomeni

too kasutuse vastuvõetavuse osas kahe erineva (lõuna- ja põhjaeesti) keelerühma lõikes, lisaks katse tulemuste analüüsi ja järeldused. Neljandas peatükis esitan arutelu tulemuste üle ning töö lõpus kokkuvõtte.

1. Teoreetiline taust

1.1. Demonstratiivpronoomenid

Demonstratiivpronoomenid on eriline keeleline nähtus, mis esineb peaaegu kõigis maailma keeltes (Diessel 1999; Dixon 2003) ning täidab olulist kommunikatiivset funktsiooni viiteseoste tuvastamisel ja tähelepanu suunamisel kõnesituatsioonis. Need on osa keele viitesuhete süsteemist ning mängivad rolli diskursuse struktureerimisel. Üldjuhul jagatakse demonstratiive pronominaalseteks, mis asendavad nimisõnafraasi, ning adnominaalseteks, mis esinevad koos koreferentsiaalse ehk samaviitelise nimisõnaga. Enamikus keeltes kasutatakse samu demonstratiivide vorme, olenemata sellest, kas need esinevad iseseisva asesõnana või koos kaasneva nimisõnaga (Diessel 1999).

Viitamine (ingl *reference*) on kõneakti osa, mille käigus suunab kõneleja vastaspoole tähelepanu konkreetsele referendile ehk tähistatavale keelevälisele olendile, esemele, omadusele vms, kasutades selleks erinevaid viitavaid keelevahendeid, sh demonstratiivpronoomeneid (R. Pajusalu 2017: 566). Sellisel demonstratiivide kasutusel võib eristada kahte põhitüüpi – endofoorilist ehk tekstisisest ja eksofoorilist ehk ruumilist viitamist (Halliday & Hasan 1976). Kuigi demonstratiivpronoomenid ei pruugi ilmtingimata väljendada ruumis lähedale ja kaugele viitamise vastandumist, moodustavad nad üldjuhul vastandlike vormide süsteeme. Üks levinumaid, mida leiab ka näiteks inglise ja eesti keeles, on kaheliikmeline süsteem, kuid siiski on olemas palju keeli, kus kasutatakse rohkem kui kahte demonstratiivpronoomenit (Anderson & Keenan 1985; Diessel 1999).

Ajalooliselt on demonstratiivide kasutusel olnud mitmeid liigitusi. Eelnevalt mainitud Halliday ja Hasani (1976) käsitluse kohaselt, jaguneb viitamine kui referendile osutamine endofooriliseks ja eksofooriliseks. Endofoorilisel referentsil on kaks alamtüüpi – anafooriline ehk tagasiviitav ning katafooriline, mis viitab järgnevale referendile. Demonstratiivpronoomeneid saab kasutada neis kõigis.

Himmelmann (1996) esitab oma demonstratiivide universaalse kasutamise taksonoomias nelja põhilist kasutusviisi ning defineerib neid järgnevalt 1) situatsiooniline kasutus (*situational use*) ühe objekti teiste seast identifitseerimiseks ümbritsevas olukorras; 2) diskursuse-deiktiline kasutus (*discourse deictic use*) eelnevale diskursuse osale või tekstilõigule viitamiseks; 3) jälgimiskasutus (*tracking use*) ehk anafoorne kasutus referentide tuvastamiseks ja jälgimiseks diskursuses viitamisel varem mainitud entiteedile; 4)

äratundmiskasutus (*recognitional use*), mille puhul referent tuleb tuvastada spetsiifilise, kuid eeldatavasti jagatud teadmise kaudu.

Diessel (1999) käsitleb demonstratiividena nii demonstratiivpronoomeneid, demonstratiivadverbe kui demonstratiivafikseid ning liigitab analoogselt Hallidayle ja Hasanile (1976) ümbritsevale olukorrale viitavaid demonstratiive eksofoorilisteks ning sarnaselt Himmelmannile (1996) jagab endofoorilised kasutusviisid kolmeks: anafooriline, diskursuse-deiktiline (*discourse deictic)* ning äratundmist võimaldav (*recognitional)* kasutusviis, millest viimane on võimalik ainult adnominaalsete demonstratiivide puhul. Oma töös järgin Diesseli käsitlust.

Viitamise mõistmiseks on oluline mainida veel ühte olulist demonstratiivpronoomeni funktsiooni, milleks on definiitsus ehk määratus. Definiitsust kirjeldatakse kui grammatilist kategooriat, mis väljendab, kas nimisõnafraasiga tähistatud referent on kõneolukorras kuulajale tuvastatav ehk definiitne või mitte ehk indefiniitne (Lyons 1999; Hint, Nahkola & Pajusalu 2017). Ehkki paljudes keeltes on definiitsuse väljendamiseks olemas artiklid, nt inglise keeles *the* ja *a/an,* siis eesti keel on artikliteta keel. Küll aga on eesti keeles võimalik kasutada määratleja rollis demonstratiive, nt demonstratiivpronoomenit *see*. Seda demonstratiivpronoomenit kasutatakse tihtipeale määratlejana kontekstides, kus referent on juba eelnevalt diskursuses mainitud (R. Pajusalu 1997; R. Pajusalu 2009; Hint, Nahkola, & Pajusalu 2017). Demonstratiivpronoomenid täidavad sageli definiitse artikli funktsiooni just rõhutamist vajavates kontekstides (R. Pajusalu 1997: 149).

1.2. Demonstratiivpronoomenid eesti keeles

Eesti keele demonstratiivpronoomenid ehk näitavad asesõnad võimaldavad sarnaselt teistes keeltes esinevatele demonstratiivpronoomenitele viidata teistest lausetest või situatsioonist selguvatele referentidele (R. Pajusalu 2017: 566–567). Asesõnad on reeglina abstraktsema tähendusega mittetäistähenduslikud sõnad, mis võivad muutuda käändes ja arvus ning käituvad lauses nimi-, omadus- või arvsõnade sarnaselt (M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020: 164–166). Kontekst võib määratleda täpsemalt pronoomeni üldist tähendust. Eesti keeles liigitatakse pronoomenid kaheksaks erinevaks tüübiks, lähtudes sellest, millises kontekstis on võimalik neid kasutada, ning üheks selliseks liigiks on demonstratiivpronoomen. Demonstratiivpronoomenite hulka kuuluvad *see, too, selline, sihuke, sama, muu, eri* jt.

Minu töö uurimisobjektiks olev lõunaeestilist päritolu asesõna *too* ei ole Eesti keele käsiraamatu (M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020: 166) kohaselt eesti ühiskeeles veel päris

kodunenud. Erinevalt ruumi ja kauguse suhtes neutraalsest pronoomenist *see*, on *too* kasutamine taandatud pigem osutamaks millelegi, mis asub kõnelejast ruumiliselt või ajaliselt kaugemal (M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020; R. Pajusalu 1997), nt *Too seal on tema auto. Tol päeval oli kõigil tuju hea*.

Eesti keele demonstratiivpronoomenite puhul on oluline puudutada ka eesti keele murrete väljakujunemise teemat ehk kuidas on tekkinud praegusel ajal koeksisteerivad üheliikmeline ja kaheliikmeline demonstratiivpronoomenite süsteemid. Ehkki täpset alguspunkti on raske määrata, arvatakse, et eesti murrete tekkimise protsess sai alguse juba esimesel aastatuhandel ning jätkus kuni 17. sajandini välja. Eesti murded pärinevad läänemeresoome hõimukeeltest, mille arv varieerub eri allikate järgi kahest viieni. Seetõttu leitakse, et on võimalik väita, et põhjaeesti ja lõunaeesti murretel on erinev päritolu. 19. sajandi teisel poolel, kirjaliku kultuuri leviku ja eestlaste ühtse rahvustunde tekkega, hakkasid kohaliku identideediga seotud murded taanduma. (K. Pajusalu jt 2018: 67, 75). Kuigi selline hääbumine on jätkunud ning seoses 20. sajandi algusel toimunud keele normeerimisega ja sellele järgnenud nõukogude perioodiga veelgi hoogustunud, on ajalooliselt kujunenud murdekeelsed iseärasused säilinud meie päevini, eriti just Lõuna-Eesti ja äärealade piirkondades (Kask 1984; K. Pajusalu jt 2018).

Eesti keeleruumis eristatakse traditsiooniliselt kahte põhimurret: põhjaeesti ja lõunaeesti murret, mille vahel leidub arvukalt foneetilisi ja vormilisi erisusi ning märkimisväärseid erinevusi ka sõnavara osas. Kuigi kaasaegne eesti kirjakeel tugineb peamiselt põhjaeesti murdele, sisaldab see ka lõunaeesti murretele iseloomulikke elemente. Nende kahe peamurde vaheline eraldusjoon on üsna kindlalt piiritletud ning kulgeb enamuses alates Võrtsjärvest piki Emajõge. Põhjaeesti murrete hulka kuuluvad Kirderanniku murded, mis omakorda hõlmavad Rannamurret ja Alutaguse murret, ning Südaeesti murded koos Saarte murde, Läänemurde, Keskmurde ja Idamurdega. Lõunaeesti murded jagunevad Mulgi murdeks, Tartu murdeks ja Võru murdeks. (K. Pajusalu jt 2018: 77)

Uuemad käsitlused ei räägi enam põhjaeesti ja lõunaeesti murderühmadest, vaid põhjaeesti ja lõunaeesti keelest kui eraldiseisvatest keeltest ning nende kahe keele murretest. Arvatakse, et lõunaeesti keel on eraldunud läänemeresoome keeltest esimesena ning moodustab eraldi keele (Prillop jt 2020). Oma töös lähtun sellest käsitlusest ning kasutan termineid *põhjaeesti keel*/*keeleala* ja *lõunaeesti keel*/*keeleala*.

Märkimisväärsed lahknevused põhja- ja lõunaeesti sõnavaras hõlmavad muu hulgas ka viitavaid asesõnu. Põhjaeesti keelealas on peamiseks demonstratiivpronoomeniks jäänud üksnes *see*, distantsi eristamiseks kasutatakse määrsõnade abi (*see siin* ja *see seal*). Lõunaeesti keelealas on tüüpiliseks vastanduse vahendiks *see–too* sõnapaar, Võru ja Setu murdes aga

rakendatakse kolme demonstratiivpronoomeni süsteemi *sjoo – taa – tuu* ehk *see siin minul – see siin sinul – see seal.* (K. Pajusalu jt 2018)

Kuigi n.ö lõunaeestlaslikku asesõna *too* ei peeta üldiselt laialt kasutatavaks ning nenditakse selle marginaliseerumist võrreldes üldlevinud demonstratiivpronoomeniga *see*, on tal endiselt mitu olulist funktsiooni. Asesõnal *too* on eesti keeles kaks peamist kasutusviisi – endofooriline kasutus ehk tekstisisene viitamine, kus osutatakse diskursuses mainitud entiteedile ning eksofooriline kasutus ehk ruumiline viitamine, kus osutatakse kõnelejate ümbruses asuvale objektile. Endofoorilise kasutuse puhul on *too* viitamas juba varasemalt tekstist selgunud või tahaplaanile jäänud referendile ehk käitub diskursiivse anafoorina või kasutatakse möödunud aja sündmustele viitamisel. Samuti on võimalik selle asesõna kasutus katafoorina juhul, kui on vaja viidata alles hiljem täpsustatavale referendile, näiteks *too, kes seal lärmab, on mu naaber.* Eksofoorilisel kasutusel viitab *too* objektile, mis asub kõnelejast ja/või kuulajast silmanähtavalt kaugel ehk distantsi määratlemiseks. Paaris koos üldjuhul kauguse suhtes neutraalse demonstratiiviga *see*, muutub *too* kontrastiivseks, mille tulemusena omandab *see* lähedale viitava tähenduse. (R. Pajusalu 2006, 2009)

Lisaks ülalmainitud kahele täidab *too* veel mitut rolli. Ehkki eesti keeles ei ole ametlikult artiklit, on võimalik paralleelselt demonstratiivpronoomenile *see* kasutada näitavat asesõna *too* määratlejana, mis märgib referendi äratuntavust kõnelejale ja kuulajale (R. Pajusalu 1997), näiteks *too üritus oli tore*, ning samuti substantiivi iseseisva asendajana ja väljendada omandisuhet (Taremaa jt 2021), näiteks *tollel on võimas tüvi*. Olukorras, kui on vaja rõhutada sotsiaalset või psühholoogilist distantsi, võib demonstratiivpronoomeni *too* kasutus mõjuda irooniliselt või halvustavalt (M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020). Enda isiklike kogemuste põhjal on jäänud mulje, et juba loetletud funktsioonide kõrval võib *too* kasutus olla ajendatud soovist lisada kõnele või tekstile arhailist või murdelist hõngu.

Eesti keele demonstratiivpronoomeneid on viimase pea kolme aastakümne jooksul uurinud mitmed keeleteadlased. Uuringute keskmes on olnud eelkõige kaks eesti ühiskeele demonstratiivpronoomenit *see* ja *too* ning nende funktsioonid erinevates kontekstides. Eesti ühiskeeles on kaks demonstratiivpronoomenite süsteemi: 1) üheliikmeline süsteem, mis kasutab ainult pronoomenit *see* ja seda distantsneutraalselt ning 2) kaheliikmeline süsteem, kus on kasutusel *see* ja *too*, seejuures *see* on ruumis lähedale viitav ja *too* kaugele viitav (R. Pajusalu 2009; Reile 2019). Uurimused on näidanud, et referendi kaugus demonstratiivide valikul on üldjuhul oluline tegur, kuid eesti keeles on see mõju nõrgem kui näiteks soome või vene keeles. Lisaks ruumilisele distantsile on leitud, et demonstratiivpronoomeni valikut võivad mõjutada referendi visuaalne esiletõus ja kontrasti vajadus. Demonstratiivpronoomeni

too vähene kasutus mõjutab kogu eesti keele viitamissüsteemi ning *see* on kaheliikmelises süsteemis lähiruumiga nõrgemalt seotud kui teistes keeltes. (Reile 2019)

Tekstis viitamisel on *too* kasutus oluliselt harvema võrreldes demonstratiivpronoomeniga *see*, ning eelkõige võib see viidata kas selle näitava asesõna haruldusele või järkjärgulisele taandumisele keelekasutuses (R. Pajusalu 2006; Taremaa jt 2022). Samas on täheldatud, et *too* kasutamine ajale viitamisel on rohkem tõenäoline ka nende kõnelejate puhul, kes üldiselt ei kasutaks seda demonstratiivpronoomenit teistes funktsioonides, nt viitamisel subjektile (R. Pajusalu 2006). Hilisemad uuringud (Hint jt 2021) on näidanud, et demonstratiivpronoomeni esinemist määratlejana on võimalik ennustada nimisõnafraasis esineva nimisõna tähenduse järgi. Demonstratiivpronoomeni valik on tõenäolisem abstraktse nimisõna puhul, siis kui demonstratiivadverb esineb pigem konkreetse tähendusega, nt asukohaga seotud, sõna puhul. Hinnangukatse eesti keele demonstratiivpronoomenite ja demonstratiivadverbidega (Reile jt 2022) tulemused näitasid, et lõunaeestlaste jaoks on demonstratiivpronoomenit *too* sisaldavate lausete ütlemine rohkem tõenäoline kui põhjaeestlaste jaoks, mis jällegi seob selle demonstratiivpronoomeni kasutuseelistuse kõneleja päritoluga.

Kirjeldatud uurimused ja teoreetilised käsitlused loovad aluse minu hüpoteesidele piirkondliku, funktsionaalse ja stilistilise varieeruvuse kohta. Hüpoteeside kontrollimiseks ja seeläbi uurimiseesmärkide saavutamiseks lõin ja viisin läbi hinnangukatse.

2. Uurimismaterjal ja meetod

2.1. Hinnangukatse muutujate määramine ja põhjendus

Hinnangukatse kavandamisel tuleb kõigepealt määrata sõltumatud muutujad (põhjus) ja tulemusena mõõdetav sõltuv muutuja (tagajärg), et saaks hinnata nende vahelist põhjuslikku seost (Jürine, Klavan & Veismann 2013). Vastavalt eksperimentaalsete uuringute disaini metodoloogiale (Abbuhl, Gass & Mackey 2013) on selles hinnangukatses üks sõltuv muutuja ehk katseisikute hinnang demonstratiivpronoomeni *too* tavapärasusele. Sõltumatuid muutujaid on selles katses mitu tüüpi. Esimene tüüp on otseselt manipuleeritavad muutujad ehk tekstiliik ja referendi semantika, mida on võimalik kohandada vastavalt uurimiseesmärkidele, et näha, kuidas need mõjutavad sõltuvat muutujat. Teine sõltumatu muutuja tüüp kavandatavas katses on subjekti muutuja ehk katseisiku kuuluvus keelerühma, mida ei ole võimalik katses osalejatele juhuslikult omistada, kuna tegemist on juba olemasoleva keelerühma omadusega, kuid saab võrrelda saadud tulemusi nende rühmade omaduste (põhja- või lõunaeesti keeleala) põhjal. Katsesse kaasatud demonstratiivpronoomeni *too* käändevormide näol on tegemist muutujaga, mis ei ole selle hinnangukatse uurimiseesmärkide fookuses, ning mille võimalikku mõju sõltuvale muutujale püüdsin hoida kontrolli all. Katse jaoks sobilike käänete valimise protsessist ja mõningatest piirangutest seoses nende valikuga räägin täpsemalt peatükis 2.2.

Lähtudes käesoleva uurimuse eesmärgist uurida demonstratiivpronoomeni *too* tajumist kirjalikes tekstides, valisin stiimulimaterjali kahe erineva tekstiliigi hulgast: akadeemilised tekstid ja ilukirjanduslikud teosed. Selline valik on tehtud Hennoste (2003: 4) kirjeldatud formaalsuse skaalat silmas pidades, mis võimaldab demonstratiivpronoomeni *too* kasutamise ja tajumise analüüsi kahe vastandliku tekstiliigi alusel.

Akadeemilised tekstid esindavad formaalset ehk ametlikku keelekasutust ning erinevad tavapärasest kirjutisest mitmel moel. Akadeemilise teksti väljendusviis on reeglina täpne, neutraalne, objektiivne ja puudub kirjanikule omane käekiri (Ilves 2009: 5). On põhjust arvata, et nendes tekstides on keelekasutus normeeritud ning järgib rangemalt keelereegleid, seetõttu võib eeldada demonstratiivi *too* kasutamist eelkõige selgelt piiritletud viitamisfunktsioonides teksti sidususe tagamiseks.

Ilukirjanduslikud tekstid seevastu pakuvad võimalust uurida demonstratiivi *too* kasutust loomingulisemas ja vabamas kontekstis. Ilukirjanduses võib esineda rohkem kõnekeelele omaseid konstruktsioone ja murdelisi erijooni. Need tekstid on sageli mängulisemad oma

keelekasutuses, kuna nende peamine eesmärk on lugeja kujutlusvõime ärgitamine ning elamuse. pakkumine (Ilves 2009).

Nende kahe žanri vastandamine on uurimuse seisukohalt eriti väärtuslik, kuna võimaldab tuvastada, kas demonstratiivi *too* tajumine ja tõlgendamine sõltub ka kontekstist (Biber & Conrad 2019). Akadeemiliste ja ilukirjanduslike tekstide olemuslik erinevus loob hea aluse võrdlevaks analüüsiks. Akadeemilised tekstid on oma olemuselt informatiivsed, faktipõhised ja suunatud teadmiste edastamisele, samas kui ilukirjanduslikud tekstid tekitavad emotsioone ja äratavad tundeid ning võivad sisaldada arhailist või poeetilist sõnakasutust lugejas emotsionaalse vastukaja loomiseks (Kasik 2007).

Funktsionaalse varieerumise hüpoteesi kontrollimiseks oli vaja tagada, et hinnangukatse sõltumatud muutujad sisaldaks mitte ainult ajalisi referente, vaid ka teistsuguse semantikaga sõnu, et oleks võimalik eristada demonstratiivpronoomeni *too* eelistust just ajale viitamisel. Vastukaaluks ajalistele referentidele otsustasin valida manipuleeritavateks muutujateks elutud objektid ja mitteajalised abstraktsed nähtused, elus referendid jätsin katsest välja.

2.2. Stiimulimaterjali moodustamine

Hinnangukatse läbiviimiseks vajalikud tekstid pärinevad 2023. aasta eesti keele ühendkorpusest. Eesti keele ühendkorpus (Koppel & Kallas 2022) on ulatuslik eestikeelsete tekstide kogu, mis sisaldab erinevaid tekstiliike ning võimaldab eristada ilukirjanduse ja akadeemilise kirjanduse žanre. Katsesse kaasatud laused pärinesid nii akadeemilistest kui ka ilukirjanduslikest tekstidest, tagades uurimismaterjali žanrilise mitmekesisuse, mis on oluline keelelise varieerumise uurimisel (Biber & Conrad 2019).

Hinnangukatse jaoks tekstide leidmiseks oli vaja ühendkorpusest välja valida hulk lauseid, mis sisaldavad demonstratiivpronoomenit *too*. Kuigi eesti keeles on 14 käänet ning demonstratiivpronoomenit *too* on võimalik käänata neis kõigis, otsustasin uurimuses piirduda vaid kuue käändega järgnevatel põhjustel:

- hinnangukatse optimaalne maht – kõikide käänete kaasamine kahe erineva tekstiliigi kontekstis oleks teinud katse liiga mahukaks, kuna iga käände jaoks oli vaja leida lauseid mõlemast tekstiliigist ning korrutada kahe katseplaanis ettenähtud muutujaga, mis väljendab nimisõna semantikat, see annaks lõppkokkuvõttes 56 hinnatavat lauset.
- katses osalejate tähelepanu säilitamine – katse pikkus mõjutab otseselt osalejate keskendumist, mistõttu oli optimaalse mahu tagamine oluline. Liiga pikk katse võib

kiiresti muutuda informandi jaoks kurnavaks, mis suurendab oluliselt loobumise tõenäosust (Hoerger 2010).

Kui ma oleks kaasanud katsesse kõik 14 käänet, ehkki nagu ilmnes hiljem, polnuks see akadeemiliste ja ka ilukirjanduslike tekstide puhul tegelikult võimalik, oleks see tähendanud väga suurt hulka stiimulite kombinatsioone, mida katseisikutel hinnata. See oleks muutnud katse liiga pikaks ja koormavaks ning potentsiaalselt vähendanud tulemuste usaldusväärsust, juhul kui vastaja otsustaks katse kiiremaks läbimiseks vastata juhuslikult. Samuti oleks 14 käände puhul olnud keeruline tagada iga käände jaoks piisavat hulka sobivaid testlauseid. Käänete valimisel lähtusin põhimõttest, et oleks esindatud kolm kõige sagedamini esinevat käänet ja kolm harvemini esinevat käänet, kuna sagedus on tihtipeale üheks keelelise varieeruvuse põhjustajaks (Bybee & Hopper 2001; Divjak & Gries 2012; Taremaa jt 2022). Varieeruvuse kõrval võib sagedus mõjutada ka keeletaju – sagedamini esinevad keeleüksused on kõnelejatele tuttavamad ja tõenäoliselt seetõttu ka rohkem vastuvõetavad kui harvemini esinevad. Hinnangukatses võis see avalduda sellisel moel, et tihti esinevad konstruktsioonid võiks tunduda automaatselt tavapärasemad kui haruldased. Selle võimaliku mõju kontrollimiseks valisingi võrdse arvu lauseid mõlemast skaala otsast. Sellisel viisil üritasin tagada, et demonstratiivpronoomeni *too* esinemissagedus erinevates käändevormides ei moonutaks vastajate hinnanguid ega varjaks tegelikke keelelisi eelistusi.

Sobivate käänete ning seeläbi testlausete leidmiseks koostasin *Sketch Engine*[1] (Kilgarriff jt 2004, 2014) analüüsitööriista abil käänete esinemise sagedustabelid eraldi akadeemiliste ja ilukirjanduslike tekstide jaoks. Järgnevates tabelites on välja toodud demonstratiivpronoomeni *too* esinemissagedus akadeemilistes (vt tabel 1) ja ilukirjanduslikes (vt tabel 2) tekstides alanevas järjekorras.

[1] http://www.sketchengine.eu

Tabel 1. **Akadeemilistes tekstides esineva pronoomeni *too* sagedustabel** (korpuse suurus (tokenid), 3 784 789 208).

Kääne	**Käändevorm**	**Sagedus**	**Suhteline sagedus**
Nominatiiv	*too*	**711**	**0,000019%**
Genitiiv	*tolle*	**297**	**0,0000078%**
Adessiv	*tollel*	**73**	**0,00000193%**
Elatiiv	*tollest*	**48**	**0,00000127%**
Partitiiv	*toda*	**47**	**0,00000124%**
Inessiiv	*tolles*	**32**	**0,00000085%**
Allatiiv	*tollele*	**28**	**0,00000074%**
Translatiiv	*tolleks*	**18**	**0,00000048%**
Ablatiiv	*tollelt*	**7**	**0,00000018%**
Illatiiv	*tollesse*	**6**	**0,00000016%**
Komitatiiv	*tollega*	**3**	**0,00000008%**
Terminatiiv	*tolleni*	**0**	**0,0%**
Essiiv	*tollena*	**0**	**0,0%**
Abessiiv	*tolleta*	**0**	**0,0%**

Tabel 2. **Ilukirjanduslikes tekstides esineva pronoomeni too sagedustabel** (korpuse suurus (tokenid), 3 784 789 208).

Kääne	**Käändevorm**	**Sagedus**	**Suhteline sagedus**
Nominatiiv	*too*	**34 378**	**0,090830000%**
Genitiiv	*tolle*	**9 323**	**0,024630000%**
Partitiiv	*toda*	**2 379**	**0,006286000%**
Elatiiv	*tollest*	**1 686**	**0,000044550%**
Adessiiv	*tollel*	**1 464**	**0,000038680%**
Allatiiv	*tollele*	**1 262**	**0,000033340%**
Inessiiv	*tolles*	**892**	**0,000023570%**
Illatiiv	*tollesse*	**247**	**0,000006526%**
Translatiiv	*tolleks*	**179**	**0,000004729%**
Komitatiiv	*tollega*	**165**	**0,000004360%**
Ablatiiv	*tollelt*	**155**	**0,000004095%**
Abessiiv	*tolleta*	**2**	**0,00000005%**
Terminatiiv	*tolleni*	**1**	**0,00000003%**
Essiiv	*tollena*	**0**	**0,000000000%**

Sagedustabelite koostamisel filtreerisin otsingu tulemusi ühe konkreetse tekstiliigi järgi, mis erinesid kummaski tekstiliigis üsna suurel määral. Siiski tuli arvestada mõningate piirangutega.

Oluline kriteerium oli demonstratiivpronoomeni *too* olemasolu lauses katseplaanis (vt tabel 3, lk 18) kavandatud tingimustel.

Mõnel juhul esines olukord, kus sagedustabeli põhjal valitud kääne tuli asendada teisega, ehkki oli see sageduselt järgmine. Põhjuseks oli asjaolu, et esialgselt valitud harvemini esineva käände puhul ei õnnestunud korpusest leida lauseid, mis sisaldaksid demonstratiivpronoomenit *too* kontekstis, mis täidaks kõiki katseplaanis sätestatud nõuded ehk esineks õige nimisõna semantika, tekstiliigi ja käände kombinatsioon. Sorteerimisel selgus, et mõni kääne puudus sootuks nii akadeemilistes kui ka ilukirjanduslikes tekstides. Olgu siinkohal mainitud, et sarnase takistusega pronoomeni *too* vähese esindatuse tõttu on kokku puutunud ka Taremaa ja teised oma sise- ja väliskohakäänete kasutust määratlejaga nimisõnafraasides puudutavas uurimuses (Taremaa jt 2022: 127), kes on lahendanud puudujäägi ning täiendanud valimit hoopis Google'i otsingu abil. Kuna ma ei soovinud väljuda korpuses esindatud materjali piirest, siis sellise sõelumise ja puuduolevate käänete asendamise tulemusena jäid andmestikku *nominatiiv, genitiiv* ja *partitiiv* kui kõige sagedasemad, ning *illatiiv, inessiiv* ja *allatiiv* kui kõige harvemini esinevad käändevormid mõlemas tekstiliigis. Kokku tuli 24 hinnatavat lauset (vt Lisa 1, lk 38). Iga põhivalimisse kuuluva hinnatava lause kõrvale jätsin korpuses sisalduvad täiendavad laused, mis mängivad täitelause rolli. Enamasti on jäetud üks täitelause põhilause ette ning põhilausele järgnev täitelause. Valimisse kaasasin ainult ainsuse vormid, jättes mitmuse vormid katsest välja.

2.3. Uurimismaterjali kogumine

2.3.1. Katse ülesehitus

Uurimismaterjali kogumiseks viisin läbi hinnangukatse veebiküsitluse vormis perioodil 22.04.2025 kuni 13.05.2025. Hinnangukatse võimaldab koguda andmeid keelekasutajate intuitiivsete hinnangute kohta erinevate keeleliste konstruktsioonide vastuvõetavuse või loomulikkuse osas (Schütze & Sprouse 2013). Keeleliste hinnangute kogumine on eriti väärtuslik demonstratiivpronoomenite uurimisel, kuna nende kasutus on sageli kontekstist ja pragmaatilistest faktoritest sõltuv (Diessel 2013). Otsustasin ülalmainitud meetodi kasuks, kuna see võimaldab mõõta osalejate tajutud erinevusi esitatud stiimulite vahel.

Stiimulmaterjali ehk küsimustiku aluseks olid 2023. aasta eesti keele ühendkorpusest (Koppel & Kallas 2022) pärinevad 24 lauset demonstratiivpronoomeni *too* kasutusega ning nende kõrval asetsevad täitelaused. Minu katseplaan on kombinatsioon osalejatesisesest ja põhjuslik-võrdlevast ehk *ex post facto* uuringu planeeringust (Jürine, Klavan & Veismann 2013;

Õunapuu 2014), kuna töö näeb ette kahe erineva keelerühma hinnangute uurimist pärast seda, kui üksik vastaja on oma hinnangud andnud ja vastanud lisaks küsimusele tema päritolu ehk keelerühma kohta.

Kavandatud sõltuv muutuja on hinnang demonstratiivpronoomeni *too* tavapärasusele Likert'i neljapallilisel skaalal, mida mõjutavad järgmised sõltumatud muutujad:

1) nimisõna semantika (kas viidatav objekt või abstraktne nähtus väljendab aega või mitte),
2) tekstiliik (kas akadeemiline või ilukirjanduslik)
3) ning keelerühm (lõunaeesti või põhjaeesti).

Käändevorm ei ole mõeldud avaldama otsest mõju sõltuvale tunnusele ehk antavale hinnangule, käändeid kasutan katse läbiviimiseks vajalike lausete valimisel stiimuli materjali piiritlemiseks. Igas hindamiseks esitatud lauses esines demonstratiivpronoomen *too* ühes kuuest katsesse valitud käändevormist (*nominatiiv*, *genitiiv*, *partitiiv*, *illatiiv*, *inessiiv* või *allatiiv*) ning viitas kas ajale või objektile/mitteajalisele abstraktsele nähtusele 12 akadeemilises tekstis ja 12 ilukirjanduslikus tekstis.

Tabel 3. **Katseplaan**

Sõltuv muutuja	**Nimisõna semantika**	**Tekstiliik**	**Käänded**	**Keelerühm**
Hinnang pronoomeni *too* tavapärasusele	Aeg	Akadeemiline	Nominatiiv	Lõunaeesti (LE)
	Mitte aeg	Ilukirjanduslik	Genitiiv	Põhjaeesti (PE)
			Partitiiv	
			Illatiiv	
			Inessiiv	
			Allatiiv	

Veebiküsimustikus oli kokku 30 küsimust, millest 24 olid seotud hinnatava pronoomeniga *too* ning 6 puudutasid vastaja demograafilist tausta.

2.3.2. Katse protseduur

Enne katse algust tutvusid vastajad uurimuse eesmärgi ning juhistega. Katse osas esitati katseisikule 24 lühiteksti ning tema ülesanne oli hinnata, kui tavapärane tundub paksus kirjas välja toodud pronoomeni kasutus konkreetses tekstilõigus *Kui tavapärane tundub paksus kirjas välja toodud sidususvahendi kasutus selles tekstilõigus?* (vt Lisa 1, lk 38). Vastajatel paluti hoolikalt lugeda iga tekstilõiku ning vastata küsimustele oma keeletajust ja varasematest kasutuskogemustest lähtudes. Taustinfo osas paluti võimalikult täpselt vastata küsimustele

tausta kohta, sealhulgas vanuse, soo, hariduse, lugemisharjumuste kohta. Taustinfo osa sisaldas ka küsimust *Millises Eesti maakonnas olete kõige kauem elanud?,* mille järgi oli võimalik hiljem tuvastada informandi keeleala kuuluvust.

Vastajad kasutasid hindamiseks Likert-tüüpi skaalat (1–4), kus madalam väärtus tähistab vähem loomulikku ja kõrgem väärtus loomulikumat keelekasutust. Vastajal oli võimalik valida nelja erineva variandi vahel: 1 – *täiesti ebatavaline*, 2 – *pigem ebatavaline*, 3 – *pigem tavapärane* ja 4 – *täiesti tavapärane*. Otsustasin kirjeldatud neljapallilise skaala kasuks, kuna see välistab võimaluse jääda neutraalseks, kuid on siiski piisavalt paindlik ning jätab piisavalt ruumi objektiivse hinnangu väljendamiseks, vältides liiga ranget *sobib/ei sobi* lähenemist.

Veebiküsimustiku lõin *LimeSurvey* (Engard 2009) keskkonnas ning tegin sellega pilootkatse küsimuste peenhäälestamiseks, millest võttis osa 8 inimest: 3 Lõuna-Eestist ja 5 Põhja-Eestist. Saatsin kutse uuringus osalemiseks Tartu Ülikooli meililistidesse ning levitasin sõprade-tuttavate ja kolleegide kaudu. Küsimustiku levitamisel ja vastuste esmasel töötlemisel järgisin Dörnyei (2007: 95–100; 127–129) sõnastatud juhiseid keeleteadusliku uurimuse valimi representatiivsuse ning piisava suuruse tagamiseks. Reeglina on võrdlevate ja eksperimentaalsete meetodite puhul vaja vähemalt 15 osalejat igas uuritavas rühmas.

2.3.3. Kogutud andmete esmane töötlemine

Küsimustik oli avatud vastamiseks 22 päeva, pärast sulgemist eksportisin andmed CSV formaadis edasiseks analüüsiks. Esmase andmetöötluse käigus eemaldasin mittetäielikud vastused ning võtsin välja vahetekste sisaldavad veerud. Tekstiliste väärtustega vastused kodeerisin ümber arvulisteks ehk asendasin kõik tekstilised hinnangud vastavalt ülalmainutud Likert'i skaalale, võimaldamaks tulemuste edasist analüüsi statistikatarkvaraga JASP. JASP[2] on Amsterdami Ülikooli (University of Amsterdam) teadlaste eestvedamisel loodud vabavaraline statistilise analüüsi tarkvara, mis on mõeldud kasutamiseks akadeemilises ja teaduslikus kontekstis. Tarkvara on tasuta allalaetav aadressil https://jasp-stats.org/.
Tulemuste ümberkodeerimise käigus teisendasin maakonna infot sisaldavad väärtused tähiseks LE või PE tähistamaks lõunaeesti või põhjaeesti keeleala vastavalt taustapeatükis kirjeldatud keelealade jaotusele.

[2] JASP Team (2025). JASP (Version 0.95.3)[Computer software].

3. Hinnangukatse analüüs ja tulemused

Selles peatükis annan ülevaate läbiviidud katse tulemustest. Siinkohal esitan peamised tulemused ja tähelepanekud, mis hinnangukatse käigus selgusid. Püüan välja tuua kõige olulisemad seosed ja mustrid, et oleks võimalik paremini aru saada, kuidas jagunesid informantide hinnangud kahe vaadeldud keelerühma vahel. Tulemused on esitatud sagedustabelite näol.

Küsimustikule tuli kokku 258 vastust, millest 186 olid poolikud vastused ning ainult 72 täisvastust. Analüüsisin ainult täisvastuseid. Vastajate demograafiline profiil oli järgmine:

- Sugu: 41 naist, 31 meest.
- Vanus: 9 inimest vahemikus 18–24 aastat, 15 inimest vahemikus 25–34 aastat, 22 inimest vahemikus 35–44 aastat, 13 inimest vahemikus 45–54 aastat, 2 inimest vahemikus 55–64 aastat ning 11 inimest vahemikus 65 või vanem.
- Haridus: vastanute seas ei olnud ühtegi põhiharidusega inimest, 13 inimest keskharidusega, 9 inimest keskeriharidusega, 16 inimest kõrgharidusega (bakalaureusekraad) ja 34 inimest kõrgharidusega (magistri- või doktorikraad).
- Päritolu: 30 inimest Lõuna-Eestist, 42 inimest Põhja-Eestist.

Järgnevalt keskendun kolme varasemalt püstitatud hüpoteesi kontrollimisele, kasutades selleks statistilist analüüsi. Statistiline hüpoteeside kontroll aitab määrata, kas täheldatud erinevus on statistiliselt oluline või on tingitud juhuslikust variatsioonist. See meetod võimaldab eristada kahte olukorda ehk kas tegemist on:

- **olulise mõjuga,** mille puhul on erinevus piisavalt suur, et seda saaks omistada konkreetse faktori toimele või
- **juhusliku variatsiooniga**, mille puhul on erinevus seletatav andmete loomulike kõikumistega ja ei viita kindlale põhjusele.

Sellise meetodi rakendamine võimaldab objektiivselt hinnata, kas andmetes silmahakkav muster kajastab tegelikku seaduspärasust või on lihtsalt juhuslik kõikumine, mida võib oodata igasugustes andmekogumites.

Statistilise seose puudumise või selle olemasolu testimiseks kahe kategoriaalse tunnuse vahel või gruppide proportsioonide võrdlemiseks sobib χ^2-test ehk Hii-ruudu test. Hii-ruudu testi alusel saadud seosekordaja abil on võimalik hinnata seose tugevust.

Hii-ruudu (χ^2) testi käigus võrreldakse iga kategooria jaoks vaadeldud sagedusi oodatavate sagedustega ning arvutatakse välja, kui palju need erinevad. Mida suurem on erinevus, seda

suurem on hii-ruudu väärtus. Kui see χ^2 väärtus on leitud, saab leida ka sellele vastava tõenäosuse ehk ***olulisuse tõenäosuse,*** mida tähistatakse kui **p**. p väärtust võrreldakse valitud olulisuse nivooga α, mis näitab kui suure tõenäosusega võib väita, et erinevus on oluline. Nullhüpotees lükatakse tagasi, kui $p < \alpha$. Kõige sagedamini kasutatav olulisuse nivoo on 0,05, uuringu läbiviija võib valida ka nivood 0,1 või 0,01. Kui olulisuse nivooks on valitud 0,05, siis tõenäosus, et valimi põhjal lükatakse tagasi kehtiv nullhüpotees, on väiksem kui 5%. Lisaks statistilisele olulisusele tuleb hinnata ka seda, kui suur on efekt praktilises mõttes. Selleks saab kasutada Craméri V näitajat, mis on efekti suuruse mõõdik hii-ruudu testi jaoks. (Sauga 2020) Kui vabadusastmete arv on 3, nagu selles töös analüüsitavate 4x2 tabelite puhul, siis efekti suurus on Coheni (1988) järgi olematu kuni nõrk $V \approx 0{,}06$ juures; nõrk kuni mõõdukas $V \approx 0{,}17$ juures ning mõõdukas kuni tugev kui $V \approx 0{,}29$ juures.

3.1. Piirkondliku varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused

Esimese hüpoteesi kohaselt on olemas erinevus lõunaeesti ja põhjaeesti hinnangute vahel. Oletuslikult tajutakse demonstratiivpronoomenit *too* vähem aktsepteeritavana põhjaeesti keelealalt pärinevate kõnelejate seas. Analüüsimiseks kogusin kokku mõlema, nii lõunaeesti (LE) kui ka põhjaeesti (PE) rühma hinnangud. LE rühmas anti 768 hinnangut ning PE hinnangute rühmas oli 960 vastust.

Pelgalt peale vaadates on võimalik märgata, et kahes rühmas on üsna erinev hinnangute jaotus. LE rühm on selgelt kaldu kõrgemate väärtuste poole – kõige rohkem vastuseid oli kategoorias 4 (36,20%) ehk suurem osa vastanutest pidas *too* kasutust täiesti tavapäraseks, samas kui kategoorias 1 oli ainult 6,64% vastustest. PE rühmas on aga jaotus ühtlasem, kuid siiski oli kõige rohkem vastuseid kategoorias 2 (32,92%), mis tähistas pigem ebatavalist kasutust, ja kategoorias 1 (täiesti ebatavaline) oli märkimisväärselt rohkem vastuseid (13,54%) kui LE rühmas. Kui vaadata kategooriate 3 ja 4 (pigem/täiesti tavapärane) koondosakaalusid, siis LE rühmas on selliselt vastanud 64,59% kogu rühmast, samas kui PE rühmas on see 11 protsendi võrra väiksem arv ehk 53,54%.

Tabel 4. **Hinnangute jaotus lõunaeesti (LE) ja põhjaeesti (PE) keelerühmade lõikes.**

Kategooria	**LE vaadeldud**	**LE osakaal**	**PE vaadeldud**	**PE osakaal**
Täiesti ebatavaline	51	6,64%	130	13,54%
Pigem ebatavaline	221	28,78%	316	32,92%
Pigem tavapärane	218	28,38%	291	30,31%
Täiesti tavapärane	278	36,20%	223	23,23%
Kokku	**768**	**100%**	**960**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe rühma hinnangute jaotused on identsed. Keelerühma kuuluvus ei mõjuta hinnangute jaotust.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe rühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb rühmades LE ja PE oluliselt erineva sagedusega.

Kuna valimi suurused on erinevad, tuleb oodatavad sagedused arvutada proportsionaalselt. Kui kahe rühma vahel poleks mingit erinevust, siis võiks oodata, et mõlemas rühmas oleks iga kategooria sagedused proportsionaalsed valimi suurusega. Kokku on 1728 vastust (768 + 960). LE rühm moodustab 44,44% koguvastustest (768/1728) ja PE rühm 55,56% (960/1728).

Kategoorias 1 oli kokku 181 vastust (51 LE ja 130 PE), seega oodatav sagedus LE rühmas oleks 181 × 0,4444 = 80,4 ja PE rühmas 181 × 0,5556 = 100,6. Kategoorias 2 oli kokku 537 vastust, seega oodatav sagedus LE rühmas oleks 238,7 ja PE rühmas 298,3. Kategoorias 3 oli kokku 509 vastust (oodatav LE: 226,2; PE: 282,8). Kategoorias 4 oli kokku 501 vastust (oodatav LE: 222,7; PE: 278,3). Analüüsi tulemused näitavad, et kahe rühma vahel on demonstratiivpronoomeni *too* hinnangutes statistiliselt oluline erinevus (χ^2 (3, N = 1728) ≈ 47, $p < 0{,}001$, Craméri V ≈ 0,165). Seega erinevused kahe rühma vastuste vahel ei ole juhuslikud ning LE rühmas on märkimisväärselt rohkem kõrgeid hinnanguid (kategoorias 4 ehk täiesti tavapärane) ning vähem madalaid hinnanguid (kategoorias 1 ehk täiesti ebatavaline) kui PE rühma puhul. See tähendab, et *too*'d sisaldavad laused on LE rühma vastajate jaoks tavapärasemad kui PE rühma vastajate jaoks. Suhteliselt nõrk efekti suuruse näitaja (0,165) võib tähendada, et isegi kui erinevus on statistiliselt väga oluline, on selle praktiline mõju siiski tagasihoidlik.

3.2. Stilistilise varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused

Teise uuritava hüpoteesi kohaselt on demonstratiivpronoomen *too* pigem ebatavaline akadeemilistes tekstides võrreldes ilukirjanduslike tekstidega. Selle hüpoteesi kontrolliks tuleb vaadata, kas kahe hinnangute rühmade vahel esineb statistiliselt oluline erinevus või mitte.

Mõlemas, nii akadeemiliste (AK), kui ka ilukirjanduslike (ILU) tekstide, rühmas on võrdne hulk vastuseid (864 AK + 864 ILU).

Esmasel vaatlusel jääb silma, et mõlemas rühmas on üsna sarnane hinnangute jaotus. Mõlemas rühmas on kõige vähem vastuseid kategoorias 1 (10,3% vrd 10,65%) ehk kummaski rühmas ei peetud demonstratiivpronoomenit *too* valdavalt täiesti ebatavaliseks. Väike erinevus on märgatav kategooriate 2 ja 3 vahel: ILU rühmas oli veidi rohkem vastuseid kategoorias 2 (ILU 288 ja AK 249) ning üllatavalt rohkem vastuseid kategoorias 3 (pigem tavapärane) oli AK rühmas (AK 270 vrd ILU 239). Selline jaotus võib kaudselt viidata, et *too* esinemist akadeemilistes tekstides peeti tavapärasemaks kui ilukirjanduslikes tekstides.

Tabel 5. **Hinnangute jaotus akadeemiliste (AK) ja ilukirjanduslike (ILU) tekstide rühmade lõikes.**

Kategooria	AK vaadeldud	AK osakaal	ILU vaadeldud	ILU osakaal
Täiesti ebatavaline	89	10,30%	92	10,65%
Pigem ebatavaline	249	28,82%	288	33,33%
Pigem tavapärane	270	31,25%	239	27,66%
Täiesti tavapärane	256	29,63%	245	28,36%
Kokku	**864**	**100%**	**864**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe rühma hinnangute jaotused on identsed. Tekstiliik ei mõjuta hinnangute jaotust.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe rühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb rühmades AK ja ILU oluliselt erineva sagedusega.

Oodatavad sagedused on mõlema rühma puhul samad, kuna rühmades on võrdne hulk vastuseid. Kategoorias 1 (täiesti ebatavaline) oli kokku 181 vastust (AK 89 ja ILU 92), seega oodatav sagedus mõlemas rühmas oleks 90,5. Kategoorias 2 (pigem ebatavaline) oli kokku 537 vastust, oodatav sagedus oleks seega 268,5 mõlema rühma puhul. Kategoorias 3 (pigem tavapärane) oli kokku 509 vastust (oodatav 254,5) ja kategoorias 4 (täiesti tavapärane) oli kokku 501 vastust (oodatav 250,5).

Analüüsi tulemused ei näita, et kahe rühma vahel oleks demonstratiivpronoomeni *too* hinnangutes statistiliselt oluline erinevus (χ^2 (3, N = 1728) ≈ 5, p ≈ 0,171). Siit järeldub, et kahe

vaadeldava rühma vahel on küll mõningaid kergeid erinevusi, kuid need erinevused võivad olla täiesti juhuslikud, kuna p väärtus on tunduvalt suurem kui seatud olulisuse nivoo, mis ei võimalda nullhüpoteesi ümber lükata. Kui vaadata testi tulemusi detailsemalt, siis kategoorias 2 oli ILU rühmas 4,5 protsendipunkti rohkem vastuseid kui AK rühmas ning kategoorias 3 oli AK rühmas 3,6 protsendipunkti rohkem vastuseid, siis isegi need erinevused ei ole piisavalt suured, et oleks võimalik ületada ka kõige madalama statistilise olulisuse läve ($\alpha = 0,1$). Lisaks kategooriates 1 ja 4 olid vastused peaaegu identsed. Lõppkokkuvõttes võib käsitleda AK ja ILU rühmasid statistiliselt sarnastena ning uurimise eesmärk – neid kahte rühma eristada – ei täitunud.

Lisaks kahe tekstiliigi omavahelisele võrdlusele otsustasin vaadata, kuidas jagunesid hinnangud konkreetsete liikide puhul keelerühmade lõikes.

3.2.1 Akadeemiste tekstide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes

Akadeemilistes tekstides on peamine erinevus kahe keelerühma vahel märgata *ebatavaliste* ja *tavapäraste* hinnangute vahekorras. Kui lõunaeesti (LE) rühmas on 65,89% vastanutest hinnanud demonstratiivi *too* esinemist akadeemilistes tekstides tavaliseks (pigem tavapärane ja täiesti tavapärane), siis põhjaeesti (PE) rühmas on see 56,88% vastanutest.

Tabel 6. **Hinnangute jaotus akadeemilistes tekstides (AK) lõunaeesti (LE) ja põhjaeesti (PE) keelerühmade lõikes.**

Kategooria	LE vaadeldud	LE osakaal	PE vaadeldud	PE osakaal
Täiesti ebatavaline	27	7,03%	62	12,92%
Pigem ebatavaline	104	27,08%	145	30,21%
Pigem tavapärane	111	28,91%	159	33,13%
Täiesti tavapärane	142	36,98%	114	23,75%
Kokku	**384**	**100%**	**480**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe rühma hinnangute jaotused on identsed. Tekstiliik ei mõjuta hinnangute jaotust keelerühmade lõikes.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe rühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb kahe keelerühma vastustes oluliselt erineva sagedusega.

Hii-ruudu testi tulemused näitavad, et kahe vaadeldud keelerühma vahel on väga oluline statistiline vahe (χ^2 (3, N = 864) ≈ 21,71, p < 0,001, Craméri V ≈ 0,159). Demonstratiivpronoomeni *too* kasutus akadeemilistes tekstides on rohkem tavapärane

lõunaeesti keelealalt pärit informantide seas. Siiski pigem madala efekti suuruse tõttu on tegelik seose tugevus üsna nõrk.

3.2.2. Ilukirjanduslike tekstide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes

Kuigi esmapilgul tundub, et hinnangute jaotus ilukirjanduslikes tekstides on üsna sarnane, on siiski olemas mõningad erinevused. Nt kategoorias 1 (täiesti ebatavaline) on PE rühmas hinnanguid ca 2,3 korda rohkem kui LE rühmas – 14,17% vrd 6,25%. Kategoorias 4 (täiesti tavapärane) on vastupidine olukord, kus LE vastuseid on 12,71% võrra rohkem kui PE rühmas.

Tabel 7. **Hinnangute jaotus ilukirjanduslikes tekstides (ILU) lõunaeesti (LE) ja põhjaeesti (PE) keelerühmade lõikes.**

Kategooria	LE vaadeldud	LE osakaal	PE vaadeldud	PE osakaal
Täiesti ebatavaline	24	6,25%	68	14,17%
Pigem ebatavaline	117	30,47%	171	35,63%
Pigem tavapärane	107	27,86%	132	27,50%
Täiesti tavapärane	136	35,42%	109	22,71%
Kokku	**384**	**100%**	**480**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe rühma hinnangute jaotused on identsed. Tekstiliik ei mõjuta hinnangute jaotust keelerühmade lõikes.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe rühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb kahe keelerühma vastustes oluliselt erineva sagedusega.

Analüüsi tulemused näitavad, et kahe keelerühma hinnangute vahel on statistiliselt oluline erinevus. (χ^2 (3, N = 864) ≈ 26,42, $p < 0{,}001$, Craméri V ≈ 0,175). Saadud tulemuste põhjal on võimalik kindlalt väita, et põhjaeesti ja lõunaeesti keelerühmad tajuvad *too* kasutuse sobivust ilukirjanduslikes tekstides erinevalt ning lõunaeestlaste jaoks on demonstratiivpronoomen *too* rohkem tavapärane.

Kuigi kahe tekstiliigi omavahelisel võrdlusel ei ilmnenud statistiliselt olulist erinevust, esinevad mõlemas vaadeldud tekstiliigis märkimisväärsed ja statistiliselt olulised erinevused keelerühmade vahel. See viitab omakorda sellele, et esimene hüpotees piirkondliku varieerumise kohta peab paika ning hinnanguid mõjutab mitte niivõrd stilistika, vaid eelkõige see, milliselt keelealalt teksti lugeja pärineb.

3.3. Funktsionaalse varieerumise hüpoteesi analüüs ja järeldused

Kolmas hüpotees näeb ette, et demonstratiivpronoomen *too* on aja määratlejana rohkem tavapärane kui objekti või mitteajalise abstraktse nähtuse määratlejana. Selle väite kinnitamiseks või ümberlükkamiseks uurisin kahte rühma vastuseid, mis olid tähistatud kui AEG ajaliste referentide puhul ning MUU mitteajaliste referentide puhul.

Mõlemas rühmas oli jälle võrdselt vastuseid: AEG 864 vastust ja MUU samuti 864 vastust. Ajalisi referente sisaldavas rühmas (AEG) domineerivad *tavapärased* hinnangud ehk ligi 64% vastustest olid kas kategoorias 3 (pigem tavapärane) või 4 (täiesti tavapärane). MUU rühma puhul oli jaotus selgelt erinev, *ebatavaliste* hinnangute osakaal oli märgatavalt kõrgem (AEG 35,76% vrd MUU 47,34%).

Tabel 8. **Hinnangute jaotus ajalisi (AEG) ja mitteajalisi (MUU) referente sisaldavate rühmade lõikes.**

Kategooria	AEG vaadeldud	AEG osakaal	MUU vaadeldud	MUU osakaal
Täiesti ebatavaline	82	9,49%	99	11,46%
Pigem ebatavaline	227	26,27%	310	35,88%
Pigem tavapärane	270	31,25%	239	27,66%
Täiesti tavapärane	285	32,99%	216	25,00%
Kokku	**864**	**100%**	**864**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe rühma hinnangute jaotused on identsed. Referendi semantika ei mõjuta hinnangute jaotust.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe rühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb rühmades AEG ja MUU oluliselt erineva sagedusega.

Hii-ruudu testi läbiviimiseks on vaja välja arvutada oodatavad sagedused, siin on jälle kaks võrdse suurusega komplekti, seega on ka oodatavate sageduste jaotus võrdne. Kategoorias 1 (täiesti ebatavaline) oli kokku 181 vastust, mis tõese nullhüpoteesi puhul tähendaks, et vastused peaks jagunema võrdselt kahe rühma vahel ehk oodatav sagedus on 90,5. Kategoorias 2 (pigem ebatavaline) oli kokku 537 vastust, seega oodatav sagedus kummaski rühmas on 268,5. Kategoorias 3 (pigem tavapärane) oli kokku 509 vastust (oodatav 254,5) ja kategoorias 4 (täiesti tavapärane) oli kokku 501 vastust (oodatav 250,5).

Testi tulemusel on näha, et kahe rühma vahel esineb statistiliselt väga oluline erinevus (χ^2 (3, N = 1728) ≈ 25,82, $p < 0{,}001$, Craméri V ≈ 0,122), ka väga range (0,001) olulisuse nivoo juures. See tähendab, et demonstratiivpronoomenit *too* tajutakse rohkem tavapäraseks ajale kui

objektidele või mitteajalistele abstraktsetele nähtustele viitamisel. Peaaegu kolmandik vastanutest (32,99%) pidas *too* kasutust ajalise referendina täiesti tavapäraseks ning viitamisel objektile või mitteajalisele abstraktsele nähtusele oli *too* täiesti tavapärane veerandile (25,00%) vastanutest.

3.3.1 Ajaliste referentide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes

Analoogselt stilistilise varieerumise hüpoteesi kontrollile vaatasin ka funktsionaalse varieerumise hüpoteesi puhul hinnanguid eraldi, nii ajaliste (AEG) kui ka mitteajaliste (MUU) referentide rühmade sees keelerühmade lõikes.

Lõunaeesti (LE) keelerühma esindajad peavad demonstratiivpronoomeni *too* esinemist ajaliste referentide (AEG) puhul oluliselt tavapärasemaks, kui põhjaeesti (PE) keeleala esindajad. 70,58% LE rühmas on pidanud *too* esinemist kas *pigem tavapäraseks* või *täiesti tavapäraseks*, võrdlusena on 59,18% PE rühmas. Suurim erinevus kahe vaadeldud rühma vahel on kategoorias 4 (täiesti tavapärane), kus vahe LE ja PE rühmade hinnangute vahel on 15,62 protsendipunkti.

Tabel 9. **Hinnangute jaotus ajaliste referentide (AEG) rühma sees lõunaeesti (LE) ja põhjaeesti (PE) keelerühmade lõikes.**

Kategooria	LE vaadeldud	LE osakaal	PE vaadeldud	PE osakaal
Täiesti ebatavaline	28	7,29%	54	11,25%
Pigem ebatavaline	85	22,14%	142	29,58%
Pigem tavapärane	111	28,91%	159	33,13%
Täiesti tavapärane	160	41,67%	125	26,05%
Kokku	**384**	**100%**	**480**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe keelerühma hinnangute jaotused on identsed. Referendi semantika ei mõjuta hinnangute jaotust.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe keelerühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb kahe keelerühma vastustes oluliselt erineva sagedusega.

Hii-ruudu testi tulemus kinnitab, et kahe rühma vahel esineb statistiliselt väga oluline erinevus (χ^2 (3, N = 1728) ≈ 25,03, $p < 0{,}001$, Craméri V ≈ 0,12), ka kõige rangema (0,001) olulisuse nivoo juures. See näitab veelkord, et demonstratiivpronoomenit *too* tajutakse rohkem tavapäraseks ajale viitamisel just lõunaeesti keelealal. Ligi 42% LE keelerühma vastanutest pidas *too* kasutust ajalise referendina täiesti tavapäraseks.

3.3.2 Mitteajaliste referentide hinnangute analüüs keelerühmade lõikes

Mitteajaliste (MUU) referentide puhul on kõige suurem erinevus hinnangute vahel just ekstreemsetes kategooriates 1 (täiesti ebatavaline) ja 4 (täiesti tavapärane). Ainult 5,99% LE keelerühma esindajatest on hinnanud *too* kasutust *täiesti ebatavaliseks*, samas kui PE keelerühmas on see protsent üle 2,5 korda suurem (15,83%). Ning *täiesti tavapäraseks* on hinnanud demonstratiivpronoomeni *too* esinemist kõigest 20,42% põhjaeestlastest (PE), siis kui lõunaeesti (LE) keelerühmas on see protsent kolmandiku võrra suurem ehk 30,73%. Keskmistes kategooriates 2 (pigem ebatavaline) ja 3 (pigem tavapärane) on üsna sarnane hinnangute jaotus, kus hinnangute vahe on alla ühe protsendipunkti.

Tabel 10. **Hinnangute jaotus mitteajaliste referentide (MUU) rühma sees lõunaeesti (LE) ja põhjaeesti (PE) keelerühmade lõikes.**

Kategooria	LE vaadeldud	LE osakaal	PE vaadeldud	PE osakaal
Täiesti ebatavaline	23	5,99%	76	15,83%
Pigem ebatavaline	136	35,42%	174	36,25%
Pigem tavapärane	107	27,86%	132	27,50%
Täiesti tavapärane	118	30,73%	98	20,42%
Kokku	**384**	**100%**	**480**	**100%**

Nullhüpotees (H_0): Kahe keelerühma hinnangute jaotused on identsed. Referendi semantika ei mõjuta hinnangute jaotust.

Alternatiivhüpotees (H_1): Kahe keelerühma hinnangute jaotuste vahel on statistiliselt oluline erinevus ehk vähemalt üks kategooria esineb kahe keelerühma vastustes oluliselt erineva sagedusega.

Hii-ruudu testi tulemus kinnitab veel kord, et kahe keelerühma vahel esineb statistiliselt väga oluline erinevus (χ^2 (3, N = 1728) ≈ 27,17, $p < 0{,}001$, Craméri V ≈ 0,125). Lõunaeesti (LE) keelealal on demonstratiivpronoomeni *too* kasutus on rohkem tavapärane kui põhjaeesti (PE) keelealal ka objektidele või mitteajalistele abstraktsetele referentide viitamisel.

Mõlemad lisaanalüüsid kinnitavad järjekordselt hüpoteesi piirkondliku varieerumise kohta, mille kohaselt on *too* rohkem tavapärane lõunaeesti keelealal paiknevate inimeste seas. Kuigi statistilise seose tugevus ja efekti suurus on nii ajaliste (AEG) kui ka mitteajaliste (MUU) referentide puhul sarnased, on siiski kahe keelerühma hinnangute jaotustes olulised erinevused.

4. Arutelu

Hinnangukatse tulemused kinnitasid hüpoteesi, et demonstratiivpronoomen *too* on lõunaeestlaste jaoks tavapärasem kui põhjaeestlaste jaoks. See leid on kooskõlas varasemate lingvistiliste käsitluste ja uuringutega, mis on kirjeldanud piirkondlikke erinevusi demonstratiivpronoomenite süsteemides (R. Pajusalu 2009; K.Pajusalu jt 2018; Viikberg 2020; Reile jt 2022).

Lisaks regionaalsetele erinevustele on hinnangukatse tulemusena leidnud kinnituse ka hüpotees, et demonstratiivpronoomen *too* on rohkem tavapärane ajale viitamisel. See tulemus haakub eelnevate uurimistöödega, mis on näidanud, et demonstratiivpronoomenit *too* kasutati sageli väljendites, mis kirjeldasid minevikus kujutatud aega (R. Pajusalu 2006; Tammekänd 2015). See näitab, et üks demonstratiivpronoomeni *too* rollidest kirjalikus keeles on ajale viitamine, mis võimaldab sündmuste või ajaliste perioodide kirjeldamisel luua temporaalset distantsi kõnemomendi ja viidatava aja vahel, ning annab rohkem paindlikkust ning võimalusi ajaliste suhete detailsemaks edasiandmiseks. Samas on lisatestide tulemusena selgunud asjaolu, et tugev kalle demonstratiivpronoomeni *too* tavapärasuse suunas ajaliste referentide puhul on tulnud just lõunaeestlaste hinnangute arvelt. See asjaolu haakub esialgsete hüpoteeside püstitamisel välja pakutud oletusega, et regionaalsed eelistused võivad avaldada mõju demonstratiivpronoomenite funktsionaalsele kasutusele.

Hinnangukatse käigus otsisin vastust ka kolmandale küsimusele stilistilise varieerumise osas, selleks püstitasin hüpoteesi, et *too* kasutus võib olla rohkem tavapärane informaalses kontekstis kui ametlikes akadeemilistes tekstides. See hüpotees põhines varasematel uurimustel, mis näitasid, et demonstratiivi valik võib olla seotud muu hulgas registri või žanrierinevustega (Hint 2021; Kibrik 1996, 2011). Hennoste (2003) on rõhutanud keelekasutuse sõltuvust kontekstist ja sotsiaalset varieerumist ning Kasik (2007) on samuti juhtinud tähelepanu sellele, kuidas sõnade valik vaheldub sõltuvalt tekstiliigist ning suhtluseesmärkidest. Minu suureks üllatuseks ei kinnitanud katse tulemused hüpoteesi stilistilise varieerumise kohta ning näitasid pigem vastupidise pildi, mis oli vastuolus esialgse oletusega. Ehkki katse tulemused näitavad, et katseisikute jaoks ei olnud demonstratiivpronoomeni *too* kasutus akadeemilistes tekstides vähem tavapärane kui ilukirjanduslikes tekstides ning asesõna *too* peeti mingil määral sobilikumaks just formaalses kontekstis, oleks ennatlik neid käsitleda absoluutse tõena. Kuna bakalaureusetöö formaat ei võimalda liiga detailseks minna, jääb lahtiseks, kas täheldatud nähtus on põhjustatud valimisse kaasatud lausete eripäradest ehk mitme kombineeritud katsetingimuse koosmõjust või seletatav

akadeemilise ja ilukirjandusliku žanri iseärasustega. Täpsema vastuse saamiseks tuleks seda küsimust eraldi ja põhjalikumalt uurida. Vaatamata katse käigus ilmnenud statistiliselt ebaolulisele erisusele näib, et demonstratiivpronoomeni *too* puhul on tegemist pigem piirkondliku kui stilistilise varieerumisega.

Kokkuvõte

Selles bakalaureusetöös uurisin demonstratiivpronoomeni *too* tajumist tekstides lõunaeesti ja põhjaeesti keelealadel ajendatuna märkimisväärsest erinevusest eesti keele demonstratiivpronoomenite süsteemides (põhjaeesti üheliikmeliine ja lõunaeesti kaheliikmeline) ning otsisin vastuseid kolmele küsimusele: 1) kas põhjaeesti keelealal elavad kõnelejad tajuvad *too* kasutust kirjalikes tekstides teisiti kui lõunaeesti keelealal elavad kõnelejad; 2) mis kontekstiga tekstides on *too* vähem aktsepteeritav ning 3) kuidas hindavad eri keelealade kõnelejad *too* kasutuse sobivust erinevat tüüpi referentidega? Oma uurimiseesmärkide saavutamiseks püstitasin kolm hüpoteesi piirkondliku (demonstratiivpronoomeni *too* kasutus on ebatavaline pigem põhjaeestlaste jaoks), stilistilise (*too* kasutus tundub ebatavaline pigem akadeemilistes tekstides) ja funktsionaalse (*too* on aja määratlejana rohkem tavapärane kui objekti või mitteajalise abstrakse nähtuse määratlejana) varieerumise kohta, mille kontrollimiseks viisin läbi hinnangukatse.

Katses osalesid nii lõunaeesti kui ka põhjaeesti keelealalt pärit eesti keelt kõnelevad inimesed, kes pidid hindama neljapallilisel Likert'i skaalal, kui tavapärane tundub neile demonstratiivpronoomeni *too* kasutus etteantud kontekstis. Stiimulimaterjal koosnes demonstratiivpronoomenit *too* sisaldavatest lausete kombinatsioonidest, mis hõlmasid kas akadeemilist või ilukirjanduslikku teksti, ajalist või mitteajalist referenti ning hinnatav demonstratiivpronoomen *too* esines kuues erinevas käändevormis – kolmes kõige sagedasemas ja kolmes harvemini esinevas.

Katsetulemuste analüüsimiseks kasutasin statistilise meetodina hii-ruudu testi. Statistiline analüüs näitas olulist erinevust kahe vaadeldud keelerühma hinnangute vahel kõigi kolme hüpoteesi puhul ehk lõunaeesti keelerühma esindajad pidasid olenemata kontekstist demonstratiivpronoomenit *too* loomulikumaks kui põhjaeestlased. Analüüsist ei selgunud olulist erinevust hinnangutes demonstratiivpronoomeni *too* tavapärasusele akadeemilistes ja ilukirjanduslikes tekstides ehk stilistilise varieerumise hüpotees ei pidanud paika. Demonstratiivpronoomeni *too* esinemist peeti protsentuaalselt pigem tavapäraseks nii ilukirjanduslikes kui ka akadeemilistes tekstides, akadeemiliste tekstide puhul oli see osakaal küll veidi suurem kui ilukirjanduslike tekstide puhul, kuid statistiliselt ei olnud see erinevus oluline.

Hüpotees demonstratiivpronoomeni *too* kasutuse tavapärasuse kohta just ajale viitamisel sai hinnangukatse käigus kinnituse. Ligi kaks kolmandikku vastanutest pidasid *too* kasutamist

ajalise referendiga lausetes tavapäraseks, siis kui mitteajaliste referentide puhul olid hinnangud jagunenud tavapäraste ja ebatavaliste vahel sisuliselt pooleks.

Nagu igal uurimistööl, olid ka minu tööl mõningad piirangud, mida tuleb tulemuste tõlgendamisel arvesse võtta. Esiteks, oli uurimuse valim piiratud mahuga, mis tähendab, et minu katse tulemuste puhul tuleb olla teatud määral ettevaatlik üldistamisel kogu rahvastikule. Täpsemate ja suurema efektiga tulemuste saamiseks, tuleks korrata hinnangukatse suurema valimiga. Teiseks, kitsendatud stiimulimaterjali kasutamine küll võimaldas hoida katse kestust mõistlikes piirides ning tagada tingimuste parema kontrollitavuse, kuid ahendas saadud tulemuste hulka, mis omakorda jällegi piiras üldistusvõimet. Edaspidisteks uuringuteks oleks soovitatav kasutada suuremat ja mitmekesisemat stiimulimaterjali.

Vaatamata ülalmainitud kitsendustele võib öelda, et hinnangukatse näitas, et demonstratiivpronoomenit *too* tajutakse Lõuna-Eestis tõepoolest tavapärasemana kui Põhja-Eestis ning seda sõltumata kontekstist. Samuti ei saa täielikult nõustuda väitega, et demonstratiivpronoomenil *too* ei ole veel enda õiget kohta eesti keeles (M. Erelt, T. Erelt & Ross 2020: 166), kuna üle poole põhjaeesti keelealalt pärit vastanutest pidas selle asesõna kasutust tavapäraseks, mis kinnitab *too* jätkuvat elujõulisust eesti ühiskeeles.

Kirjandus

Abbuhl, Rebekha; Gass, Susan; Mackey, Alison. 2013. Experimental research design. *Research Methods in Linguistics*. Ed. Robert J. Podesva and Devyani Sharma. Cambridge: Cambridge University Press. 116–134.

Anderson, S. R., Keenan, E. L. 1985. Deixis. Timothy Shopen (ed.), *Language typology, and syntactic description: Grammatical categories and the lexicon*, vol. 3, 259–308. Cambridge University Press.

Biber, Douglas; Conrad, Susan. 2019. *Register, genre, and style*. 2nd ed. (=Cambridge textbooks in linguistics.) New York: Cambridge University Press.

Bybee, Joan L.; Hopper, Paul J. (eds.). 2001. *Frequency and the emergence of linguistic structure.* (=Typological studies in language 45.) Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Cohen, Jacob. 1988. *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Diessel, Holger. 1999. *Demonstratives. Form, function, and grammaticalization*. Netherlands: John Benjamins.

Diessel, Holger. 2013. Distance Contrasts in Demonstratives. – Matthew Dryer, Martin Haspelmath (eds.), *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

Divjak, Dagmar; Gries, Stefan Th. (eds.). 2012. *Frequency effects in language representation*. (=Trends in linguistics.) Berlin, Boston: Walter de Gruyter.

Dixon, R. M. W. 2003. Demonstratives. A cross-linguistic typology. *Studies in Language* 27(1), 61–122. https://doi.org/10.1075/sl.27.1.04dix

Dörnyei, Zoltan. 2007. Research Methods in Applied Linguistics: Quantitative, Qualitative, and Mixed Methodologies. *Oxford Applied Linguistics*. New York: Oxford University Press.

Engard, Nicole. 2009. LimeSurvey http://limesurvey.org. *Public Services Quarterly*, 5, 272–273. doi:10.1080/15228950903288728

Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina. 2020. *Eesti keele käsiraamat*. Uuendatud väljaanne. Tallinn: EKSA.

Gries, Stefan Th. 2013. *Statistics for Linguistics with R: A Practical Introduction*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. https://doi.org/10.1515/9783110307474

Halliday, M. A. K.; Hasan, Ruqaiya. 1976. *Cohesion in English*. London: Longman Group Ltd.

Hennoste, Tiit. 2003. *Eesti sotsiolektide seisund*. Tartu: Tartu Ülikool.

Himmelmann, Nikolaus P. 1996. Demonstratives in Narrative Discourse: A Taxonomy of Universal Uses. In Barbara A. Fox (ed.), *Studies in Anaphora*, 205–254.

Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Typological Studies in Language 33

Hint, Helen; Nahkola, Tiina; Renate, Pajusalu. 2017. With or without articles? A comparison of article-like determiners in Estonian and Finnish. *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja*. 27. 65–106. http://dx.doi.org/10.5128/LV27.02

Hint, Helen. 2021. *From full phrase to zero: a multifactorial, form-specific and crosslinguistic analysis of Estonian referential system*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastuse trükikoda

Hint, Helen; Taremaa, Piia; Reile, Maria; Pajusalu, Renate 2021. Demonstratiivpronoomenid ja -adverbid määratlejatena. Miks me oleme siin ilmas, selles olukorras? *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, 121, lk 79–111. https://doi.org/10.12697/jeful.2021.12.1.03

Hoerger, Michael. 2010. Participant dropout as a function of survey length in Internet-mediated university studies: Implications for study design and voluntary participation in psychological research. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 13(6), 697–700. https://doi.org/10.1089/cyber.2009.0445

Ilves, Kadi. 2009. Akadeemilise kirjutamise alused SOSS.02.121 e-kursuse õppematerjal. https://dspace.ut.ee/server/api/core/bitstreams/9896a6a3-481b-40bf-b8b6-08439b394d4f/content (vaadatud 13.04.2025)

Jürine, Anni; Klavan, Jane; Veismann, Ann. 2013. Katseline semantika: planeerimine ja teostus. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat/Estonian Papers in Applied Linguistics,* 9, 85–100. doi.org/10.5128/ERYa9.06

Kask, Arnold. 1984. Eesti murded ja kirjakeel. *Eesti NSV TA Emakeele Seltsi toimetised* 16. Tallinn: Valgus.

Kasik, Reet. 2007. *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kilgarriff, Adam; Rychlý, Pavel; Smrž, Pavel; Tugwell, David. 2004. The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*: 105–116.

Kilgarriff, Adam; Baisa, Vít; Bušta, Jan; Jakubíček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychlý, Pavel; Suchomel, Vít. 2014. The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography*, 1: 7–36.

Koppel, Kristina; Kallas, Jelena. 2022. Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat/Estonian Papers in Applied Linguistics*, 18, 207–228. https://doi.org/10.5128/ERYa18.12

Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness.* Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511605789

Pajusalu, Karl; Hennoste, Tiit; Niit, Ellen; Päll, Peeter; Viikberg, Jüri. 2018. *Eesti murded ja kohanimed.* 3. täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Pajusalu, Renate. 1997. Is there an article in (spoken) Estonian? – *Estonian Typological Studies II*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 146–177.

Pajusalu, Renate. 2006. Death of a demonstrative: person and time. The case of Estonian too. *Linguistica Uralica*, XLII(4), 241–253.

Pajusalu, Renate. 2009. Pronouns and reference in Estonian. *Sprachtypologie und Universalienforschung*, 62(1/2), 122–139. https://doi.org/10.1524/stuf.2009.0008

Pajusalu, Renate. 2017. Viiteseosed. (Toim) Mati Erelt & Helle Metslang, *Eesti keele süntaks (Eesti keele varamu III)*, 566–589. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Prillop, Külli; Pajusalu, Karl; Saar, Eva; Soosaar, Sven-Erik; Viitso, Tiit-Rein 2020. *Eesti keele ajalugu. (Eesti keele varamu VI.)* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Reile, Maria. 2019. *Estonian demonstratives in exophoric use: an experimental approach.* (Dissertationes linguisticae Universitas Tartuensis 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Reile, Maria; Averin, Kristiina; Põldver, Nele. 2022. Kas see on sama mis too? Hinnangukatse eesti keele demonstratiivpronoomenite ja demonstratiivadverbidega. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 13(2), 215-246. https://doi.org/10.12697/jeful.2022.13.2.07

Sauga, Ako. 2020. *Statistika õpik majanduseriala üliõpilastele*. Tallinn: TalTech Kirjastus.

Schütze, Carson T.; Sprouse, Jon. 2013. Judgment Data. 27–50. *Research Methods in Linguistics*. Ed. Robert J. Podesva and Devyani Sharma. Cambridge: Cambridge University Press.

Tammekänd, Liina. 2015. Demonstratives in Võro and Estonian oral narratives. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, 6(2), 191–216.

Taremaa, Piia; Hint, Helen; Reile, Maria; Pajusalu, Renate. 2022. Sise- ja väliskohakäänete kasutus määratlejaga nimisõnafraasides. *Emakeele Seltsi aastaraamat*, 67, 120–150. http://dx.doi.org/10.3176/esa67.07

Viikberg, Jüri. 2020. *Eesti murrete grammatika*. (Toim) Helle Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Õunapuu, Lembit. 2014. *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne urimisviis sotsiaalteadustes*. (Toim) Ede Kärner. Tartu: Tartu Ülikool.

Abstract. Perception of the demonstrative pronoun *too* 'that' in texts among Estonian speakers from North and South Estonian language areas

In this bachelor's thesis, I investigated the perception of the demonstrative pronoun *too* 'that' in texts in South Estonian and North Estonian language areas, motivated by a significant difference in the demonstrative pronoun systems of the Estonian language. I sought answers to three questions: 1) do speakers living in the North Estonian language area perceive the use of *too* 'that' in written texts differently from speakers living in the South Estonian language area; 2) in what contexts is *too* 'that' less acceptable; and 3) how do speakers from different language areas evaluate the suitability of *too* 'that' for different types of referents? To achieve my research objectives, I formulated three hypotheses regarding regional (the use of the demonstrative pronoun *too* 'that' is more unusual for North Estonians), stylistic (the use of *too* 'that' seems more unusual in academic texts), and functional (the use of *too* 'that' is more common as a determiner of time rather than as a determiner of an object or a non-temporal abstract phenomenon) variation, which I tested by conducting an evaluation experiment.

The experiment involved Estonian-speakers from both South Estonian and North Estonian language areas, who had to rate on a four-point Likert scale how common they found the use of the demonstrative pronoun *too* 'that' in each context. The experemental stimuli consisted of combinations of sentences containing the demonstrative *too* 'that' which included either academic or fictional text, a temporal or non-temporal referent, and the demonstrative pronoun *too* 'that' to be evaluated appeared in six different case forms – three most frequent and three less frequent.

To analyze the experimental results, I used the chi-square test as a statistical method. The statistical analysis showed a significant difference between the evaluations of the two observed language groups for all three hypotheses, meaning that representatives of the South Estonian language group considered the demonstrative pronoun *too* 'that' more natural than North Estonians, regardless of the context. The analysis did not reveal a significant difference in the evaluations of the commonness of the demonstrative pronoun *too* 'that' in academic and fictional texts, meaning the hypothesis of stylistic variation did not hold. The occurrence of the demonstrative pronoun *too* 'that' was considered rather common in both fictional and academic texts, although in the case of academic texts, this proportion was slightly higher than in fictional texts, but this difference was not statistically significant.

The hypothesis regarding the commonness of the use of the demonstrative pronoun *too* 'that' specifically when referring to time was confirmed during the evaluation experiment – nearly two-thirds of the respondents considered the use of *too* 'that' in sentences with a temporal referent to be common, whereas in the case of non-temporal referents, the evaluation results were essentially split fifty-fifty between common and uncommon.

Like any research, my work also had some limitations that need to be considered when interpreting the results. Firstly, the sample size of the study was limited, which means that the results of my experiment should be interpreted with a certain degree of caution when generalizing to the entire population. To obtain more precise and impactful results, the evaluation experiment should be repeated with a larger sample. Secondly, the use of limited stimulus material allowed for keeping the duration of the experiment within reasonable limits and ensuring better control of conditions, but it narrowed the range of results obtained, which in turn limited generalization capability. For future studies, it would be advisable to use a larger and more diverse stimulus material.

Despite the limitations, it can be said that the evaluation experiment showed that the demonstrative pronoun *too* 'that' is indeed perceived as more common in South Estonia than in North Estonia, regardless of the context. Furthermore, the claim that the demonstrative pronoun *too* 'that' has not yet found its proper place in standard Estonian (Erelt et al. 2020: 166) cannot be fully agreed with, as over half of the respondents from the North Estonian language area considered the use of this pronoun to be common, which confirms the continued vitality of *too* 'that' in Estonian language.

Lisa 1. Hinnangukatse: tekstisidusus ja sidususvahendid

Käesoleva hinnangukatse eesmärk on analüüsida erinevate eestikeelsete tekstide sidusust ja neis kasutatud sidususvahendite tavapärasust, et mõista paremini, kuidas need elemendid mõjutavad teksti arusaadavust. Sidus tekst moodustab ühtse terviku, kus laused ja lõigud on omavahel loogiliselt seotud ning mõtted arenevad sujuvalt. Sidususvahendid on keelelised elemendid, mis ühendavad lauseid ja fraase, muutes teksti sidusaks ja loogiliselt arenevaks. Nende hulka kuuluvad muuhulgas näitavad ehk demonstratiivsed asesõnad, mis viitavad situatsioonist selguvale asjale, tegevusele või tunnusele (nt. see, too, siin, seal jne).

Küsimustikus on 30 küsimust: 24 sidususvahendi hindamise küsimust, millele järgneb 6 taustinfo küsimust.

Katse osas esitatakse Teile 24 lühiteksti ning Teie ülesanne on hinnata, kui tavapärane tundub paksus kirjas välja toodud sidususvahendi kasutus konkreetses tekstilõigus. Palume Teil hoolikalt lugeda iga tekstilõiku ning vastata küsimustele oma keeletajust ja varasematest kasutuskogemustest lähtudes. Pole õigeid ega valesid vastuseid – Teie arvamus on oluline. Taustinfo osa sisaldab 6 küsimust; need ei ole sidususvahendite hindamise küsimustega otseselt seotud, kuid võivad kaudselt vastuseid mõjutada.

1. *Ärgu keegi arvaku, et suudaksin oma paljusid õpetajaid õiges järjekorras ritta seada ja tähitada: see oli see!* ***Too aeg*** *on praegu juba kauge möödanik ja teiste ning teistsuguste sündmuste taga, et see oleks ilmvõimatu, kui ma seda peaksingi tähtsaks. Ja targad mehed, kes seal kateedrites õpetasid ja disputatsioone juhatasid, on alles (kui nad ise ei ole kirjutanud) ainult mu mälestustes, mis – nagu vahel kohkudes olen märganud – ei ole alati päris täpsed.*

   *

   Palun valige ainult üks järgnevatest:
   Täiesti ebatavaline
   Pigem ebatavaline
   Pigem tavapärane
   Täiesti tavapärane
   Kui tavapärane tundub paksus kirjas välja toodud sidususvahendi kasutus selles tekstilõigus?

2. *Hinnang ja intensiivsus on tekstis kergemini ära tuntavad, kuid võim, kontroll raskemini. Selle n-ö potentsidimensiooni teenistuses on need elemendid tekstis, mis viitavad lähedusele, spetsiifilisusele, evidentsiaalsusele, tahtelisusele (Caffi, Janney 1994).* ***Toda***

raskesti tabatavat dimensiooni *on lingvistikas nimetatud ka pühendumiseks ja seotuseks (commitment, involvement) (Ungerer 1997: 312).*

*

3. *Isa kummardus ettepoole ja silitas hobuse kaela; Peter nägi isa suud liikumas, kui ta hobusele midagi, ilmselt õrnu julgustussõnu kõrva sosistas. Kui Peter mõtles* ***tollele hommikule*** *viis aastat tagasi, arutles ta ikka, kas isa teadis, et ta oli sealsamas, jälgis teda lumest libedal müürikäigul. Aga isa polnud kordagi tõstnud pilku, et teda näha, ka polnud Peter teinud midagi, et oma kohalolekust isale märku anda.*

4. *Tädid olid Antoniat jumaldanud, sest ta oli ilus ja üleannetu. Nad õhutasid teda olema ülbe ja isekas, ning* ***tolle aasta jooksul****, mil Sally oli olnud liiga murest murtud, et oma lastega rääkida või nende vastu kas või huvigi tunda, lubati Antonial olla üleval keskööni välja ja täiskasvanuid kamandada. Ta sõi hommikusöögiks Butterfingereid ja tagus nalja pärast oma pisiõde kokkurullitud ajalehega.*

*

5. *Sageli aga puuduvad kogumise algaegadel talletatu juurest olulised lisaandmed laulu või jutu esitaja, kogumisaja jms kohta.* ***Tollele ajale*** *oli üldiselt iseloomulik ilustav ja loominguline lähenemine rahvaluulele ning ka esimesed eestlastest kogujad Fr. R. Faehlmann (1798-1850) ja Fr. R. Kreutzwald (1803-1882) kasutasid rahvalaule ja -jutte peamiselt ilukirjanduse alusmaterjalina.*

*

6. *Teenisin siis vana Strömbergi juures, – juba õppinud poiss ja hea palgaga. Ei ma olnud kaugeltki enam teiste tõugata, vaid igas asjas mees enese eest väljas. Paistis, et nüüd võiks see õige elu alles alatagi. Mäletan nii hästi* ***toda kevadet****, kui see kõik juhtus. Töökoda oli õuepoolses küljes, tänava ääres aga kauplus. Meie akende all oli tükk õue mõne pesunööriga, selle taga võõras õunaaed ja eemal puude taga mõni maja.*

*

7. *Igasugune enesest jutustamine ei saa muidugi piirduda tolle eneseküllase isesusega ning asub looma sidusust teistega, nii et see, mida ma nimetan "minakirjutuseks", võtab sageli just teatava välgatuse või lünga või mõistatuse kuju tekstikoe sees. Viitan nüüd mõnedele sellistele "minakirjutuslikele" juhtumitele.* ***Tolles juba mainitud artiklis****Õnnepalu kohta proovisin välja joonistada seda, kuidas Anton Nigovi "Harjutustes" püütakse teatava autentse iseduse tabamise poole liikuda n-ö ümbertnurga.*

*

8. *Jannseni "Postimees" läks Ahrensi uuele kirjaviisile üle 1872. aastal.* ***Toda ajajärku*** *on EKG I köite (1995) eessõnas iseloomustatud järgmiselt: "Möödunud sajandi teisel poolel tõusis päevakorrale eesti keele õpetamine eestlastele ja ühtaegu eesti keele kujundamine kultuurkeeleks. Seega aktualiseerus taas rakenduslik suund, mille eestvedajateks olid seekord juba eesti soost keelemehed.*

   *

9. *Ma olen oma lugemisblogis varem märkinud, et nii Lotmani artoonika kui ka Birdwhistell kineesika, nüüd ka Wescotti koeneesika, on sellised "olematud teadused" mille mitteeksisteerimisest on inimkonna teadmised natuke vaesemad.* ***Tollesse aega*** *jääb ka Jegorovi, Ignatjevi ja Lotmani ühisartikli kirjutamine, mis aga jäigi ilmumata ning nägi trükivalgust alles 1995. aastal Peterburis ilmuva ajakirja "Russian Studies" neljandas numbris [kahjuks vene keeles].*

   *

10. *Kõik jäi vaikseks. Läksin allkorrusele, et hommikust süüa, kuid eksisin teenijatetrepist alla jõudes pimedates koridorides ära ning jõudsin välja* ***tollele siseõuele****, kus asus käimla. Nagu ma nüüd nägin, kasvasid käimla ümber nõgesed ning õue sillutavate telliste vahelt tungis umbrohi.*

    *

11. *Kuid Jeesust oli hoiatatud, tema enda meelest küllalt selgelt, ja seepärast lootis ta hakkama saada.* ***Pärast toda kloostrit****, kus isegi nunnasid ei olnud, läks kõik tõusvas joones, nii otseses kui kaudses mõttes. Järgmine peatuskoht ei olnud ei klooster, surnuaed ega muuseum, vaid see, mis lubatud – maaliline külake kõrgel mägedes.*

    *

12. *Sulgesin silmad ja üritasin oma musti juukseid puudutada. Ma ei leidnud neid, niisiis puudutasin hoopis parema kõrva lesta. Meie vahel möödus veel üks päev.* ***Tollesse päeva*** *jäi isa surm . Matt oli ikka veel mu juures, kuid ta pani juba jakki selga.*

    *

13. *Teine võimalus alguspunkti määratleda näitab veelgi ilmekamalt EÕSi tähtsust* ***tolles ajas****. Nimelt asutati 1920. aastal Emakeele Selts (aastatel 1925–1952 Akadeemiline Emakeele Selts, AES), mille 13.02.1927. a toimunud koosolekul võeti vastu otsus, et "tema ajakirja ja teistegi toimetiste keeleliseks normiks jaaluseks" on EÕSis kirjakeel.*

    *

14. *Seltskonda kuulusid kunstnik, filmi- ja performance'imees Martiini (Tarmo Vahtra, esitleb end ka nime all Martiini Teekann), Marko Kompus, Mehis Heinsaar, Kaspar, Lauri*

Sommer, kunsti- ja muusikategelane Margus Kiis ja veelgi inimesi. "Mugiv" oli üldnimetus ***tollele keelelisele ja tundehoiakulisele atmosfäärile****, mida selles seltskonnas loodi ning mille lahutamatuks osaks olid ka improvisatsioonilised ühismusitseerimised (kus ei improviseeritud ainult muusika, vaid ka instrumentide osas).*

*

15. *Arvustuste (R. K.-P. 1928, J. P. 1928, Mettus 1937B, Kangro-Pool 1937, Micro 1939) põhjal võib täheldada, et Olbrei kujutas idamaid kui eksootilisi ja salapäraseid kohti, ta oskas "kogu oma olemusega sukelduda teise, meile näiliselt nii võõrana tunduvasse maailma, idamaasse, ilma et ta sealjuures end kaotaks või upuks* ***tollesse maailma****" (Mettus 1937a). Seejuures Olbrei ei kopeerinud ega jäljendanud ühtki konkreetset idamaist kultuuri, vaid pakkus vaatajale oma ettekujutuse, oma nägemuse idamaadest, tehes seda arvustajate hinnangul niisama värskelt ja uudselt kui euroopalikke teemasid käsitledes.*

*

16. *Milesi vananedes näis see joon süvenevat ja Fliss tundis hirmu. Ta teadis, et mees ootas kannatamatult, et Bess ja Jamie – ta ei kutsunud neid kunagi kaksikesteks – kooli läheksid; ta teadis, et mees uskus, et nad on võimelised uuesti sisenema* ***tollesse oma maailma****, milles nad enne laste sündimist olid elanud. Fliss kartis, et nüüdseks võib olla juba liiga hilja.*

*

17. *Teine teerajaja, Don Bitzer, lõi 1960ndate alguses arvutipõhise õppesüsteemi PLATO (Programmed Logic for Automatic Teaching Operations). [...] PLATO võimaldas õpetajatel ja õpilastel kasutada programmeerimiskeelt TUTOR, et luua õppekursuseid ja suhelda teiste kasutajatega. PLATO kommunikatsioonifunktsioonid olid* ***tolle aja kohta*** *väga innovaatilised ning on üks põhjus, miks seda peetakse tänapäeva e-õppe süsteemide eelkäijaks.*

*

18. *Ta kujundas oma kinnisvara ja laenud ümber kaubakeskusteks ja nende harudeks. Ühe lühikest aega kestnud majanduslanguse ajal keeldus üks pank talle laenu andmast; seepeale ostis Dewey* ***tolle panga*** *ära ja laskis kogu sealse juhtkonna lahti. Ta õppis pangandust reguleerivad seadused pähe ning leidis üles kõik juriidilised tühimikud ja "turvaaugud".*

*

19. *Ta vibutas musta värvi kepikesega piki mu jalasääri üles-alla ja ka ümber piha, kuid ilma eduta, ja pidi juba viipama, et võin läbi minna, kui* ***too asjavärk*** *mu vasakut rannet riivates*

äkitselt marru läks. Vaene poiss oli päris jahmunud, kui ta kätega kombates avastas kõvast klaaskiust kesta, mis moodustas mu käsivarre alumise jätku.

*

20. *See, kuidas end meeldivaks teha ja kuidas hoolimata salamõtetest jõuda endasarnaste inimestega kokkuleppele, oli midagi, mida Simon vägagi hästi mõistis. Ent praegu olen koos Simoniga endistviisi* ***tolles suves****, kõige hullemate murede keskel, kus teda mürgitas pankrottimineku hirm, ning ta oli sunnitud enesele tunnistama, olen kindel, et kardab Magnuseid, ning kus teda hirmutas see, mis ta enda kanda oli võtnud.*

*

21. *Üks klassikaline võimalus omaeluloolise aine esitamiseks on keskendumine lapsepõlvemälestustele. Autorid on oma lapsepõlve minast kirjutamise ajaks sedavõrd distantseerunud, et nostalgia või protesti kaudu konstrueeritakse* ***too kauge aeg*** *vähem või rohkem fiktsionaalsena. Heljo Mänd ("Väikesed võililled", 1983/2008) ja eriti Leelo Tungal ("Seltsimees laps", 2008, "Samet ja saepuru", 2009) on leidnud isikupärase viisi kujutamaks maailma lapse vaatepiiri kõrguselt.*

*

22. *Valdavalt loobuti vaatest, et filosoofia on Kanti või Hegeli käes saavutanud oma lõpliku vormi tõelise teadusena ning et filosoofia ajalugu on seetõttu interpreteeritav liikumisena üha lähemale sellele sihile.* ***Tolle põhiidee kõrval****leidus suurkujude filosoofiaajaloo käsitlustes aga mitmeid aspekte, mis jäid aktuaalseteks. Nii näiteks jagas enamik järgneva aja õpetlastest vaikivalt Hegeli üldist eeldust, et filosoofia ajalugu kujutab endast järjepidevat progressiivset arengut, ehkki Hegeli "panlogism" sattus peale tema surma üldise põlu alla.*

*

23. *Väljarändelugu esitatakse intervjuudes hästistruktureeritud narratiivide jadana, mida katkestavad mõttepausid ootamatute küsimuste puhul ja meisterlikult esitatud põhinarratiivid, mida inimene on kogu ümberasumisele järgneva aja jooksul arendanud. Migratsioon kui eluloo pöördepunkt muutub isiklikuks narratiiviks ja seetõttu tuleb selle mõnda osa pidevalt korrata, võib-olla isegi uuesti luua, et* ***too oluline pöördepunkt*** *omandaks elunarratiivis õiged proportsioonid.*

*

24. *Kes meid natuke hoiatab, laseb küll lõpuks teha, sest mis ta ikka parata saab, kui inimene ikka tahab, aga siiski vaikselt hoiatab, seda ma olen tähele pannud küll. Nüüd on siis käes need hallid päevad, millest on juttu* ***tolles luuletuses****, mille üleeile õhtul kirjandusmajas*

ette lugesin. Just sellised Hiiumaa Kõpu moodi hallid sügispäevad, puudes on veel värve, aga need ei sära enam, vaid kumavad tuhmilt.

*

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Anna Tomusk,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Demonstratiivpronoomeni *too* tajumine tekstides põhja- ja lõunaeesti keelealal paiknevatel eesti keele kõnelejatel“, mille juhendaja on Maria Reile, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commonsi litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Allkirjastatud digitaalselt

19.01.2026